

Вълка Илчева. Стари селища и находки в землището на село Хотница, Великотърновско. I част - Праистория. Велико Търново, 2002, 211 с., 92 табл., 1 карта

Първото впечатление от книгата на Вълка Илчева е нейната оригиналност. Може би ще бъде трудно на специалистите да посочат друго научно съчинение, носещо толкова богата археологическа информация (за повече от 70 археологически обекта), от землището на едно село.

Трогателно е посвещението на книгата - на краеведите Иван Кокорков и Петър Парашкеванов, чиято житейска мечта е издаването на археологическа карта на родното им село. Вълка Илчева реализира тази мечта, материализира многогодишния им труд по събиране на археологическите ценности от района и изпълни моралния си дълг към техния възрожденски изживян живот.

Самият труд се състои от увод, шест глави, заключение, каталог на находките, списък на използваните съкращения и списък на използваната литература. Приложено е и резюме на английски и френски език.

Рецензията е първата част от цялостното археологическо изследване на землището на село Хотница, посветено на праисторическите обекти от неолита до желязната епоха.

В увода В. Илчева пестеливо, но информативно запознава читателя с физико-географските условия в землището на с. Хотница. Твърде важни са и сведенията за историята на археологическите материали, с които работи.

Глава 1 е посветена на местностите в землището на селото. Информацията относно част от топонимите на селото ще представлява интерес не само за археолозите, но определено и за езиковедите - изследвачи на българското топонимично богатство.

В глава 2 подробно са описани праисторическите селища от неолита. Тук е дадена ценна информация за шест малко известни ранно - и къснонеолитни селища. Приятно впечатление прави табличният вид, в който е поднесена информацията за средно - и къснонеолитните селища. И макар публикуваните материали да са придобити от обхождания, а не от редовни археологически разкопки, авторката успява да представи важна инфор-

мация, представляваща интерес за специалистите.

Глава 3 е посветена на енеолитните селища. Тук информацията за събраните от повърхността материали е умело съпоставена с данните от проучванията на Н. Ангелов на късноенеолитната могила. Методиката на изследване и представяне на енеолитните материали е същата като при неолитните, което създава впечатление за професионалната прецизност.

Глава 4 запознава с материалите и проблемите на прехода от неолита към бронзовата епоха. Голяма част от нея е посветена на проученото от автора селище Хотница - Водопада. Данни за още две селища от Преходния период са въведени за пръв път в науката от Вълка Илчева.

Глава 5 представя данни за бронзовата и ранната желязна епоха. И тук като в глава 4, авторката ни запознава не само с материалите от музейната сбирка, но и с резултатите от собствените си проучвания. Приведени са данни от остеологически изследвания, както и такива за разнообразни находки.

С оригинално съдържание е глава 6, посветена на праисторическите метални сечива. Авторката е сметнала за необходимо да отдели специално място на металните изделия, което е твърде сполучлив опит за такъв род публикации.

В заключението Вълка Илчева обобщава данните от своето изложение в предишните глави. Приемливата ѝ пестеливост в изказа обаче като че ли в заключението не е особено удачна и то би могло да бъде разширено.

Твърде впечатляващ е каталогът на находките от землището на с. Хотница, съдържащ информация за 1156 артефакта. Той е основното достойнство на изследването. Структуриран е така, че бързо да бъде открита желаната информация за всяка находка от всяко праисторическо селище в района.

Илюстративният материал допълва данните от каталога и прави труда на В. Илчева изключително интересен. Малко са научните съчинения с подобен брой (92 табла) качествено поднесени илюстрации. Всяко табло отговаря на изискванията за научна илюстрация и е твърде информативно.

Книгата на Вълка Илчева има несъмнен принос в издаването на Археологическата карта на България, особено след публикуването ѝ и на втората ѝ част, която ще бъде посветена на археологическите паметници от античността и средновековието.

Стефан Чохаджиев

Л. Г. Хрушкова. Раннехристиянски паметници Восточного Причерноморья. Изд. Наука, Москва, 2002, 500 с., 146 обр., 80 табл., 1 карта

Книгата „Раннехристиянски паметници Восточного Причерноморья“ е първият обхватен по съдържа-

ние и солиден по обем обобщаващ труд, посветен на раннохристиянското строителство в региона на легендарната Колхида. За основа на книгата е послужила защитената през 1991 г. в Института по археология към Академия на науките на СССР (сега Институт за история на материалната култура - РАН) докторска дисертация на авторката проф. Л. Хрушкова.

Книгата съдържа: предисловие, въведение, осем глави и заключение с общ обем 500 страници, от кои-

то 63 страници приложения. Илюстративният материал е подреден в 146 образи, 80 таблици и 1 карта. Те са пряко свързани с текста и сполучливо го онагледяват.

Авторката си поставя за цел да обобщи известните данни от писмените източници за разпространение на християнството в региона, да разгледа християнските паметници от периода IV-VII в., да посочи техните архитектурни типове, строителна техника, литургически устройства, хронология, както и разкритите археологически материали. Паметниците са коментирани по тази схема, която в доста случаи е повече или по-малко редуцирана в зависимост от наличната информация за отделния обект.

В труда е широко използвана натрупаната богата литература по засегнатите въпроси. Авторката е разполагала и с резултатите от археологическите изследвания, направени по време на многогодишните разкопки в Абхазия, някои от които Л. Хрушкова лично е ръководила или са били с нейно участие.

Във въведението на книгата са очертани териториалните и хронологически граници на изследването. Изтъкнато е, че повечето църкви са достигнали до наши дни като руини, много от които разкрити от археолозите. Малкият брой култови съоръжения, които са в сравнително по-добро състояние, са в преустроен вид.

В „История на изучаването на паметниците“ към въведението са проследени най-важните моменти в досегашните проучвания по темата. Посочва се, че още през първата половина на XIX в. редица пътешественици, историци и изследователи проявяват интерес към паметниците на историческата Колхида. Истинското начало на раннохристиянската и византийската археология в региона обаче се поставя през 50-те години на XX в., когато там започват мащабни археологически разкопки. Резултатите от тях активизират интереса, както на местните, така и на чуждестранните учени. Създават се дори научни кръгове от „кавказоведи“ в редица европейски страни (Франция, Германия, Италия, Австрия и др.) В тази връзка са посочени множество публикации. Отдадено е дължимото уважение и на руската византоложка школа, в чиито приоритетни задачи още през XIX в. влиза изучаването на раннохристиянските паметници, включително и такива от разглеждания регион. Най-голям дял проучвания и публикации се падат, естествено, на местните изследователи (грузинските и абхазките учени).

В глава I „Разпространение на християнството“ е представена географската и историческата картина на региона през IV в. Авторката обобщава различията в тълкуването на топоними, предмет на дългогодишни спорове, като взема позиция по някои дискуссионни въпроси. Подчертава се важният факт, че според мирния договор от 561/562 г. между Византия и Персия земите по източното крайбрежие на Черно море (Абхазия) остават във владение на Византия, а Иберия (Западна Грузия) - във владение на Персия, обстоятелство което определя по-нататъшното развитие на двата региона. В раздела „Църковна организация“ към глава I се съобщават ценни данни по този въпрос. Между другото, се посочва, че повечето епиграфски документи от IV-X в., намерени на територията на източните брегове на Черно море, са гръцки, а латинските са малочислени и фрагментарни. В други раздели към тази глава накратко са засегнати въпросите за

римско-византийските градове и крепости, обръщане в християнство на местното население, за известните християнски проповедници, заточеници и мъченици в региона и пр.

В глава II, озаглавена „Пицунда и околността“, авторката се спира на местоположението на града, произхода на името му (Питиус, Питиунт, Пицунда) и прави кратък исторически преглед на събитията, свързани с него в периода III-VII в. Тя информира подробно за резултатите от провежданите археологически разкопки от 1952 до началото на 1990 г., когато там са разкрити крепостни стени и кули, обществени, жилищни и култови сгради. Съгласно поставената в труда задача, обект на изследване са само църковните сгради. По-интересни като архитектурни решения са някои от тях.

Църква № 2 се счита от проучвателите ѝ за трикорабна базилика. Своеобразните ѝ планови особености, определящи необичайната асиметрична петостенна отвън и отвътре огромна апсида, с вътрешна ширина над 12 м (равна на ширината на трите кораба), вида на подпорите в наоса, нееднаквата ширина на страничните кораби оставят, по мое мнение, все още неясноти относно изказаната хипотеза за пространственото изграждане на тази църква и етапите ѝ на градеж. В южната част на нартекса на същия храм е бил разкрит баптистерий, който е описан текстуално, но за съжаление липсват чертежи и фотоси.

Църква № 3 правилно е характеризизирана като типична трикорабна базилика. Посоченият обаче паралел с плана на базиликата „Св. Йоан Студит“ в Константинопол (с. 89) не е подходящ, защото константинополският храм има квадратен наос, тристенна апсида, тричленен нартекс и атрий, а църква № 3 в Пицунда е с удължен наос, петостенна апсида, неразчленен тесен нартекс и не е имала атрий. Съществуват и други различия между двете сгради.

Църква № 4 е убедителен пример за малките за сводени еднокорабни църкви с един вътрешен пиласър, прилепен към съответната надлъжна стена на наоса, разделящ го на две равни части. Ще отбележа, че този интересен план, който се среща още през V-VI в. в доста райони на християнския Изток, включително в Кавказ, се появява в българските земи едва през средновековието с единични паметници.

Интерес като архитектурна композиция представлява църква № 5 или т.нар. Двойна църква. Считаю, че има сериозни основания в изказаната хипотеза, според която „едната част на църквата е била предназначена за евхаристичната литургия, а другата е била свързана с кръщелния или мемориалния култ“ (с. 95). По мое мнение, е по-вероятно едната половина на църквата действително да е била използвана за молитвен дом, а другата - само за мартирий. В подкрепа на последното са съобщенията за разкрити стари гробове под църквата и други факти, споменати при описанието на паметника.

Поддържам схващането на Л. Хрушкова, че мемориална функция е имала и църква № 7, отличаваща се със своя кръстовиден план, завършващ на изток с три несвързани помежду си апсиди, а на запад - с единично кръстно рамо. Според мен също е възможно църквата да е била увенчана с купол в централната си част. Към примерите за кръстовидни църкви от V-VI в. за

пълнота могат да се прибавят и публикувани църкви с такъв план от Балканския полуостров, включително от България (напр. църквите в Църквище, Златишко, Ботево, Видинско, Воден, Боляровско и др., които, впрочем, също са имали мемориален характер).

Анализираните в глава II църкви показват многообразие и архитектурна еволюция, настъпила през разглеждания период в християнското строителство на древния Птиунт (Пицунда).

Еволюция в развитието на ранните църковни типове може да се проследи и в другия важен религиозен център в района - Алахадзи. Там развитието е фиксирано от типа на базиликата с дървен покрив (църква № 1) и завършва засега с кръстокуполната църква № 3, чиито архитектурни особености определено говорят за ранното средновековие, а не за късно-античната епоха. Бих оспорила изказаната на с. 401 забележка, че трикорабната базилика № 1 в Алахадзи „няма бема пред централната си апсида“ и че страничните ѝ апсиди са „по-скоро малки полукръгли ниши“. Образ № 27 на с. 123, онагледяващ същата църква, свидетелства за наличие на бема пред централната апсида, а колкото до страничните апсиди (имащи вътрешна ширина над 5 метра), които са с външно полукръгло очертание, не следва изобщо да се нарекат ниши, понеже не са вдълбани в плътна стена.

Глава III от труда е посветена на Цандрипшкия храм и на другите раннохристиянски паметници в района Абазгия. Църквата в Цандрипш се отличава с по-своеобразен базиликален план. Особеното в него е, че в северната апсида на храма е вместен баптистерий, а в южната апсида - мартирий. Това обстоятелство променя функцията на страничните кораби, които получават разширение в източната си част, изявено и на фасадите. Анализът на паметника е проведен от авторката задълбочено и подробно, в известен смисъл дори малко небалансирано спрямо другите църкви. Това впечатление особено се засилва на фона на твърде пестливата информация за останалите раннохристиянски паметници от района, а именно църквите в Хашупса, Гагра, Аба Анта и Анакопия. Относно дискуссионното датирание на църквата в Аба Анта споделям мнението на авторката, че по-убедително е отнасянето на храма към VII-VIII в., а не в VI в.

Предмет на подробни анализи в глава IV са паметниците на древния град Севастополис (дн. Сухуми) и другите близки до него крайморски центрове. Л. Хрушкова представя топонимията на местността и историята на проведените там археологически изследвания през годините. Особен интерес представлява разкритата в Севастополис октогонална сграда с вътрешен обходен коридор (деамбулаторий). Във връзка с изясняването на този малко известен и рядък за Кавказ и Черноморието план, авторката прави обстойно изложение, третиращо архитектурния тип, особености и функция на паметника. Отделено е специално внимание и на важния проблем дали разкритото съоръжение е било мартирий, или църква на „обикновения култ“. По този повод са изказани различни хипотези. Натезжава схващането, че в октогона от Севастополис, както и в други църкви от региона, са били съчетавани евхаристичната и мемориална функции, като за всяка от тях са предназначени различни части от сградата. При всички случаи е важно причисляването на

храма от авторката към строителното майсторство на християнския Изток и отнасянето му към най-ранните примери в Кавказ, показващи връзка със сиро-палестинската архитектурна традиция. Вероятно, в желанието си да бъде напълно изчерпателна по всички повдигнати въпроси, авторката прави тук (а и на други места в книгата си) доста пространни отклонения, прекъсващи конкретните анализи. По съдържание тези отклонения са много полезни, но може би по-подходящо би било, ако някои от тях бяха представени в „Бележки“, за да не накъсват общия ход на изложението.

Друг, също изключително интересен паметник в района е куполната църква в Дранда, намираща се на 23 км южно от Сухуми. Тази църква е сравнително добре оцеляла през вековете. Нейният план, датирание и принадлежност към определена строителна традиция, (както и някои от горепосочените църкви) все още предизвикват спорове между учените. Паметникът притежава редица своеобразни архитектурни особености. Аз ще се спра само на една от тях, която, струва ми се е недостатъчно коментирана в труда, а всъщност дава отговор на един от основните дискуссионни въпроси: на какво се дължи появата на големия купол върху иначе неголямата по общ обем църква. Става дума за това да се оцени специфичният характер на подкуполните устои на храма, които по същество са стени, дъговидно скосени към подкуполния квадрат. Именно този конструктивен похват е давал възможност на строителя да издигне значително по-голям купол върху плана на сравнително малката (по архитектурен тип) църква. При храма в Дранда, по мое мнение, не става дума за съчетание на два архитектурни типа „ротонда и кръст“ (с. 260), а за нарочно избран строителен способ, използван съзнателно в кръстокуполния храм. Подобни решения (дъговидно скосени подкуполни устои-стени) са установени в няколко средновековни кръстокуполни църкви в България (църквата от манастира в местността Караач теке край Варна и др.). Църквата в Дранда изобщо носи редица характерни белези на византийската архитектура и в този контекст поддържам мнението на Л. Хрушкова и други учени за принадлежността на паметника към византийската строителна традиция.

Еднокорабната църква в Гиенос, един от най-древните гръцки градове на източния бряг на Черно море, не предизвиква интерес като архитектурно решение, понеже нейните пристроени странични помещения към еднокорабния наос създават само мнимо впечатление за кръстовиден план. Тук ще коригирам една неточност, допусната на с. 283, където няколко църкви от България са отнесени към територията на „историческата провинция Илирик“, а те принадлежат на провинция Тракия.

В глава V на труда изчерпателно са разгледани църквите на планинска Апсилия. Изяснява се, че в крепостта Цибила са разкопани три църкви, една от късното средновековие, а другите две (№ 2 и № 3) - раннохристиянски. Към южната страна на църква № 3 е бил долепен баптистерий, състоящ се от три части. В хода на анализа на този паметник авторката разглежда литургичното и архитектурното устройство на сложния тип баптистерий. Към посочените от нея примери от Балканите бих прибавила и някои известни баптис-

терии със сложен план в България (базиликите в Лютиброд до Мездра, в Овчарово, Търговишко и др.).

Глава VI е посветена на паметниците от Южна Лазика. Изтъква се, че за разлика от другите древни градове, за гр. Зиганис (съвременна Гудава) са известни повече писмени източници, отколкото археологически материали, въпреки че там са правени значителни теренни проучвания в периода 1969-1972 г. Обратно, в Археополис (Нокалакеви), главния център на късноантична и средновековна Лазика, археологическите експедиции са разкрили няколко комплекса от фортификационни, граждански и култови съоръжения. Между разкопаните там църкви, датирани в V-VI в., по-специално внимание заслужават църква № 2 и църква „Св. 40 мъченици“. И двата храма, които са едноапсидни трикорабни базилики, притежават тристранно обиколени коридор около средния си кораб, т.е. при тях липсва нартекс, обособен като самостоятелно помещение. Това специфично решение на базиликите от южна Лазика отново намира аналогии в раннохристиянското строителство в земите на България (църквата в Овчарово, Търговишко и др.).

Малките трикорабни базилики в Сепиети (на 6 км югоизточно от Археополис) сполучливо са посочени като примери за източен тип базилики от V-VI в.

Авторката с вещина анализира и намерените близо до Археополис руини на една малка тетраконха, а във Вашнари - на голям религиозен комплекс от VI в., включващ църква с обходен коридор около нея, с кръщелна, мартирий и други съоръжения.

Разгледан е и комплексът в гр. Петра (дн. Цихидзири) в Кобулетския район на Аджария, състоящ се от трикорабна базилика и баня близо до нея. Двете сгради са строени едновременно и представляват единен ансамбъл. Авторката е потърсила обяснение за тази на пръв поглед любопитна близост.

В глава VII е направен подробен и вещ анализ на архитектурната декорация. Подчертава се изключителната роля на мрамора и неговото широко използване в раннохристиянската архитектура на Абхазия. Раздели от тази глава са посветени на капителите, амвоните, олтарните прегради, олтарните маси и другите дребни архитектурни форми. Самостоятелно е разгле-

дана местната скулптура.

Глава VIII е посветена на най-важните религиозни обреди и свързаните с тях литургически устройства. Разграничени са особеностите на евхаристичния, мемориалния и кръщелния култ. Изтъква се, че характерна черта на много църкви от земите на Източното Черноморие е съвместяването в едно съоръжение на различни обреди, което води до обогатяване плана на храмовете. Отбелязва се също, че се предпочита използването на едни и същи архитектурни типове за евхаристичната църква, баптистерия и мартирия.

В заключението на монографията е дадена широка картина на разпространението на християнството в земите на източното крайбрежие на Черно море. Установява се, че в региона преобладават некуполните типове на трикорабната и еднокорабна църква, които често притежават подчертано индивидуален облик, получен от съчетаването на различни строителни традиции. В целия регион само три църкви са куполни и те не представляват единна група. Еволюционният процес в църковното строителство се проследява в усложняване структурата на олтара и в появата на сводовите покрития. Докато църквите от крайбрежните градове определено принадлежат на елинистическия тип строителство, тези от вътрешността на страната имат по-голяма близост с християнския Изток. Поставен е и важният въпрос за античните традиции и за мястото на раннохристиянските паметници от историческата Колхида между Изтока и Запада.

Книгата на Л. Хрушкова „Раннохристиянски паметници от Източното Черноморие“ е представително научно изследване, отразяващо най-новите данни и проучвания по въпроса. Монографията предлага много сравнителни материали и подробна информация по темата, подкрепена с богата библиография. Тя дава обобщена представа за характера на раннохристиянското строителство по източните брегове на Черно море и това я прави ценно помагало за всички, които се интересуват от проблемите на раннохристиянската архитектура и особено на архитектурата от Черноморието.

Нели Чанева-Дечевска

Археологическият институт с музей на БАН във фокуса на медиите през 2000 г.

С навлизането в ерата на информацията и глобалната комуникация бързите и мащабни промени засягат всички области на живота, сред които и една от най-чувствителните към обществения ритъм - културата. Научните институти и музеите като съществена част от съвременното понятие за култура, включително и в нейния социален аспект, не правят изключение от тази тенденция. Съвременните реалности обуславят необходимостта те да предприемат коренни промени в управлението, методите и отговорностите си за адаптиране към съвременните социокомуникационни условия.

Днес става все по-реална необходимостта да бъдат проверени, оценени и популяризирани нови методи в публичната дейност на научно-културните институти, сред които археологическите по традиция имат своето особено място. Вече съществуват научни средства за разработки на комуникационни методи в работата на тези организации (като част от сферата на действие на културните институции като цяло), които могат да бъдат почерпени до известна степен и от опита на музеите и средствата за масово общуване (Adams 1983, Stone 1988, Durant 1993, Kidd 1996). Огромният потенциал в областта на комуникационните механизми, създаден от връзките с обществеността, медиите, рекламата, лобизма и пр., очертава добри перспективи пред тези институции и те могат да играят по-активна обществена роля: на информационни източници, на разпространители и получатели на информация.

Масовите комуникации обаче имат склонност да бъдат „антикомуникации“ по отношение на културните и научните институции, когато към тях се подхожда без нужната професионална подготовка (Alvarado, Gutch, Wollen 1987). За специалистите в областта на археологията е от особена важност както да се запознаят отблизо със смисъла на самия комуникационен процес на теоретично ниво, така и да го осмислят по отношение на институцията, в която работят. Повечето масмедийни дейности днес се ползват от разширена система от комуникационни методи, но в културните и научни институции е поставено само началото. Това е световна тенденция за „отваряне“ на подобни организации към широката публика с цел даване на публичност на постиженията в тяхната работа, осъществявана с помощта на медиите.

Представеното тук емпирично изследване е част от по-мащабен анализ, който е в основата на докторската ми дисертация върху комуникационното състояние на българските национални музеи и културните институции като цяло¹. Изследването е насочено към

конкретен продукт, плод на съвместната работа на една научно-културна институция и медиите - печатни публикации, свързани по един или друг начин с Археологическият институт с музей на БАН (АИМ) и отнасящи се за археологически обекти и събития в България. Ще бъде направен опит за определяне на някои специфични моменти в съдържанието на публикациите с цел събиране на информация за публичния образ на тази институция днес. Ще се формулират и някои социокултурни фактори, влияещи върху публичността, и ще се дефинират действени механизми за нейното подобряване. На тази основа могат да се търсят и адекватни решения за промяна на положението в този тип институции от гледна точка на изискванията на съвременната комуникационна среда.

За изследването е приложен методът на контент-анализа (Танев 1990, 5-29; Holsti 1969, 165-183). Той е сред формалните методи и използва публичната комуникация, за да анализира и прогнозира нагласите в общественото пространство по даден проблем. Чрез анализа на съдържанието на публикациите се откриват конкретни проблеми, които вълнуват обществеността, установяват се тенденции в развитието на общественозначимите процеси. На тази база могат да се изградят специални програми и конкретни PR-стратегии за въздействие върху общественото мнение за разрешаване на възникналите проблеми (Начева 2001, 63-64).

Изборът на метода за анализ се определя и от факта, че става дума за специфични писмени източници (публикации в печатните медии), както и че по същество този тип изследване не е толкова далече от сравнително-съпоставителния, синхронен метод в музеологията², открояващ най-типичното и то през призмата на социалния контекст. Това, от своя страна, има отношение и към специфичните методики, използвани в социологията, социолингвистиката и семиотиката.

Анализът се извършва на базата на наблюдение с едногодишна продължителност (обхваща емпиричен материал от цялата 2000 г.) върху 10 от най-популярните вестници в България - всекидневниците: 24 часа, Дневен Труд, Сега, Дума, Демокрация, Новинар, Монитор, Стандарт и седмичниците: 168 часа и Култура³.

Необходимо е да се подчертае, че на контент-анализ са подложени само теми, които засягат пряко или косвено археологически обекти, находки и събития през посочена календарна година. На тази основа се определят някои по-важни моменти в процеса на из-

¹ Настоящата публикация е част от докторската дисертация на авторката на тема: „Национални музеи и културните институции като цяло“, защитена през м. април 2003 г.

² Съвременната музеология се занимава не само с проблеми, характерни единствено за музейната сфера, но засяга и въпроси, отнасящи се изобщо за научните и културните институции, особено по отношение на тяхната комуникационна роля.

³ Подборът на наблюдаваните печатни медии е направен въз основа на мониторингови изследвания, провеждани от агенциите Маркет тест и Алфа рисърч през 2000 г. и публикувани в сп. Медиа свят и в Интернет на адреси: www.mtest.bol.bg и www.aresearch.org.

граждане на публичността на АИМ чрез медиите като:

- повтаряемост на дадена тема/личност, свързана с конкретен археологически обект в публикациите: брой публикации и процентно съотношение на отделните тематични типове (фактор честота);

- вложено позитивно, неутрално или негативно отношение в публикацията: в търсене на механизмите на влияние чрез избягване или лансиране на директни и индиректни оценки (фактор обективност);

- експерти и личности, които представят основните гледни точки по даден проблем в рамките на печатните публикации: за определяне степента на зависимост от конкретни авторитети (фактор личност);

- начини на представяне на информацията в изследваните публикации: чрез дефиниране на понятието „археологически институт с музей“ с помощта на ключови думи от лингвистична и социолингвистична гледна точка с цел определяне насоката на въздействие върху аудиторията (фактор стереотип);

- тенденции в развитието на важни въпроси, засегнати в публикациите: опит за откриване и систематизиране на проблемите с цел навременното им отстраняване, както и предвиждане на мерки срещу възникване на нови в бъдеще (фактор прогнозируемост).

Резултатите от емпиричния анализ относно АИМ са изложени съобразно посочените фактори.

Публикациите в печата за АИМ, както и за археологическите обекти и събития, са относително многобройни. Общо за 2000 г. те са 148. Лидер сред наблюдаваните от изследването издания е вестник Дума с 24 публикации, следван от Монитор с 21 и Дневен Труд с 19. Този резултат може да бъде определен като следствие от изключително важните археологически открития през разглежданата година - фактор, достатъчен да предизвика повишен медиен интерес дори без пряката намеса на специалисти от сферата на комуникациите в представянето на АИМ пред обществеността.

Фактът, че вестник Дума е с най-голям брой публикации през 2000 г. може да се дължи както на политиката на вестника за по-широко отразяване на културния живот в България, така и на силния интерес на неговата целева аудитория към историческото минало. Затова и сред журналистическите жанрове, които преобладават в публикациите, може да се открие тенденцията за слаб превес на публицистичните пред информационните материали.

По броя на публикациите следват съответно вестниците Монитор и Дневен Труд. Тяхната разнородна ориентация, първият към подробна фактология, а вторият към сензационна, но и значима събитийност, предоставя широко поле за изява в посока избор на жанра. Все пак в публикациите на тези две издания се наблюдава насоченост преди всичко към информационните жанрове.

От гледна точка типа на изпращаното съобщение чрез печатната медия към аудиторията, формално може да се направи разграничение между три основни категории със съответна степен на важност в констру-

ирането на публичния образ на АИМ. Големият брой публикации дава възможност да се изчисли в проценти делът на всяка от категориите спрямо останалите: информация за археологически събития (59%), експертни мнения и оценки (33%), журналистически коментари (8%).

В заглавията на публикациите се наблюдава стремеж към сензационност, подчертаващ елемента на пристрастие, но и на жив медиен интерес към конкретните събития. Естествено най-наситени в това отношение са пресматериалите, свързани главно с археологическите експедиции в Пловдивско и Хасковско. Подобен ефект се търси и при публикациите, посветени на иманярството и трафика на предмети с археологическа стойност:

„Български Стоунхендж край Асеновград?“
(Елица Кандева във в. 24 часа, 05.01.2000)

„Иманярите - златото на Маккена в български вариант“

(Екип на в. 168 часа, 11-17.02.2000)

„Иманяри грабят, майно льо...“

(Деси Велева, Велиана Христова във в. Дума, 24.03.2000)

„Детската мечта на траколозите се сбъдна в Родопите“
(Виктор Иванов във в. Сега, 01.09.2000)

„Новооткрити антики може да обърнат теориите за Мадарския конник“

(Красимир Крумов във в. Монитор, 01.09.2000)

„Българската Троя лежи край Кърджали“

(Вълчо Милчев във в. Стандарт, 02.09.2000)

Челните заглавия във вестникарските страници често са придружени от богат фотографски материал и детайлизирана информация. Такъв подход осигурява траен интерес в медийната аудитория, подсилен и от един психологически фактор, характерен за българина - нестихващия интерес към собственото минало.

Тези настроения са изразени в медиите както чрез мнения на експерти, така и чрез коментари на журналисти. Сред личностите, чиито име и авторитет най-често предизвикват интереса на журналистите, а оттам и на аудиторията към въпроси, отнасящи се до археологията и АИМ в частност, са: Георги Китов (дал общо 10 интервюта и цитиран многократно в почти всяка публикация, свързана с големите находки на годината - Старосел и Перперикон), Емма Московска (с общо 8 интервюта и поредица от цитирани мнения за значимостта и бъдещата съдба на археологическите открития), Божидар Димитров (с общо 5 интервюта, засягащи предимно проблема с иманярството, както и критики срещу политиката на Министерството на културата), Николай Овчаров (с 3 интервюта, свързани с неговата работа по разкопките и в личен план), както и мнения на други експерти с отношение към археологията или научната и музейната дейност (Йорданка Юркова - директор на АИМ, Анелия Божкова, Диана Димитрова - археолози, Александър Фол, Иван Маразов - историци, Здравко Баров - реставратор, Николай Хайтов - писател, директори на исторически музеи и др.)

Многобройните изяви на авторитетни личности с различна степен на популярност създават положите-

лен отзвук сред масовата медийна аудитория. Наред с подробната информация, липсата на анонимност внася допълнителен елемент на доверие, а оттам - и на съпричастност към въпросите, възникнали в хода на археологическите открития през 2000 г. Като съвместно действие от страна на научните специалисти и печатните медии, този подход може да бъде оценен като важна първа стъпка в посока към ново приобщаване на обществеността към познанието за миналото и неговите археологически проявления.

Големият брой печатни публикации обуславя и богатото разнообразие от теми, застъпени в тях. Относително най-голям дял имат публикациите, посветени на изключителните археологически открития през годината (85 на брой), както и тези, които дискутират проблеми, свързани с иманярството (общо 63). Статиите, в които се споменава изрично АИМ, са относително слабо застъпени (в 11 материала). Останалите теми: културен туризъм за археологически обекти в страната; научни, конюнктурни и междуличностни спорове в печата, в това число и дискусии от проведенния конгрес по тракология; отразяване на археологическите открития в медии със световно разпространение като CNN, в Интернет-страници или под формата на книжно издание, представляват съвсем незначителен дял от общия брой на публикациите (едва 14).

Археологическите открития през 2000 г. като централна тема е застъпена широко и многостранно в българските печатни медии. Разкопките на храма край с. Старосел, Пловдивско, Перперикон при Горна крепост, Кърджалийско и на гробницата край Александрово, Хасковско често се определят като „сензационни“ и „хвърлящи нова светлина“ върху тракийската култура и цивилизация.

Работата на археолозите в двата обекта беше предмет на постоянен интерес от страна на медиите. Подробностите около самите разкопки често се съчетават с разкриването на исторически факти от епохата на траките, с тълкуването на теории за техния бит, политическо устройство и религиозен светоглед. Информацията често се поднася под формата на репортажи и интервюта със специалисти - на достъпен език, без излишна терминология, с ясни мотив да се покаже на масовата аудитория важността на тези открития. Хронологическото проследяване на работата на археолозите с ежемесечни, ежеседмични и дори ежедневни публикации „от мястото на събитието“ до голяма степен засилва ефекта на въздействие върху публиката като я стимулира да бъде съпричастна към случващото се. Аудиторията получава възможността да се чувства съвременник и свидетел на събития от изключително значение, свързани с историческото минало на страната.

На този фон съществен момент при лансирането на информацията представлява и споменаването на АИМ като инициатор и ръководител на двете археологически експедиции. Подчертаването на ролята на институцията в тези мероприятия е ключов елемент в изграждането на нейния публичен образ - една демонстрация на действеност и активност, вече възприема-

на от публиката с ясен положителен знак.

Не е случайно и присъствието на кратки анонси, посветени на отразяването на българските открития в средства за масово осведомяване от чужбина (като CNN, например) или чрез новите медии (като уеб-страници на европейски печатни издания в Интернет).

Втората по обем тема, застъпена в печатните публикации, посветени на АИМ през 2000 г., е иманярство / трафик на културни ценности зад граница. Тази също мащабно представена тема създава впечатление за противодействащ ефект по отношение на първата. Изнесените подробности за организирани структури, занимаващи се с контрабанда на исторически ценности, карти на районите с най-активно действащи иманяри, конкретни факти и събития по тяхното разкриване, предмети, станали обект на кражба и трафик, и пр. - подобни факти хвърлят неблагоприятна светлина върху културната ситуация в България и възможностите на държавата да опази и защити своето културно наследство.

Тази констатация важи и за АИМ с разликата, че неговата роля в случая е на потърпевш - това е ясно подчертано във вестникарските публикации. Така черната хроника на културните престъпления има ефект върху публичния образ на научните институции в България дотолкова, доколкото тяхната работа търпи загуби от гледна точка на бъдещето на науката и човешкото познание за миналото. При един като цяло положителен имидж на АИМ и събитията около него, ефектът от такива публикации за аудиторията би следвало да се изразява в пробуждане на гражданска позиция в помощ и подкрепа на културните институции и органите на реда за опазване на културното наследство.

Конкретните инициативи, проведени от самия АИМ, също могат формално да се структурират по тематика: откриване на експозиции, връщане на откраднати антики в колекциите на музея към института, провеждане на конкурси и фестивали, откриване на арт-кафе Музеум. Всички тези дейности засилват впечатлението за активност и инициативност от страна на екипа от специалисти в посока популяризирането му сред обществеността и привличането на аудиторията чрез различни мероприятия в относително широк обществен отзвук.

Независимо от малкия обем публикации, един от най-актуалните въпроси, повдигнати на страниците на печатните издания през разглеждания период, е конфликтът, който възниква между ръководителя на експедицията при Александрово - Георги Китов и тогавашния министър на културата Емма Москова. Това е спор със специфичен характер, тъй като не просто поставя конкретния въпрос доколко медиите трябва да имат достъп до новооткритите археологически паметници, но и пряко засяга отношенията медийно-културни институции в най-широк смисъл. Обвиненията срещу Георги Китов гласят, че ученият използва медиите, за да предизвика сензация, като допуска снимачни екипи в гробницата при Александрово във вреда на уникалните ѝ стенописи.

Прави впечатление, че спор от такова естество е на път да се превърне от сблъсък на възгледи за гласността и разпространението на информация за културно-исторически паметници в междуличностен конфликт на авторитетни фигури от сферата на българската историческа наука, археологията и културата изобщо. В случая по-важен се оказва не въпросът за правотата на една от страните, а формата, под която той става публично достояние. Споровете се водят по страниците на печата на ниво, твърде високо за компетентността на обикновения читател. Неразбирането по правило създава негативно отношение от страна на аудиторията и случаят едва ли е изключение. Създава се опасност от омаловажаване на голямото научно постижение в очите на масовата публика, поради погрешна информационна стратегия (или дори поради липса на последователна такава), целяща евтина популярност.

Застъпени също в малък обем публикации, но не по-малко важни са и въпросите, свързани с т.нар. културен туризъм в България. Те възникват главно вследствие от новите археологически открития в България. На историческите обекти най-често се гледа като на евентуални пресечни точки за бъдещи туристически маршрути. Тази идея, появила се по вестникарските страници, макар и още в зародиш, може да бъде подета и популяризирана сред обществеността с цел туристическото бъдеще на страната.

Понятието „Археологически институт с музей“ може да бъде дефинирано по следните начини:

- място за изследване, съхранение и експониране на ценности с археологическа и историческа стойност;
- архитектурни комплекси, постройки и руини с определено значение за културно-историческото минало на страната;
- пространство за провеждане на културни форуми: фестивали, спектакли, конгреси;
- място за отдих и туристическа атракция: туристически маршрути, хотели, кафенета, развлечения.

От цялостното наблюдение върху публикациите за АИМ, проведено върху печатните издания, се очертават следните по-важни изводи:

1. Информацията, отнасяща се пряко или косвено до дейността на института, се изнася в медиите навременно и хронологически последователно, изчерпателно и на достъпен за масовата аудитория език и стил; това създава впечатление за добра „комуникационна грамотност“ от страна на специалистите от института спрямо медиите.
2. Акцентите се поставят колкото умишлено, толкова и непреднамерено върху няколко значими за обществото ни теми: важните археологически открития през годината и организираният трафик на ценности, като техните проявления неизменно се обвързват с работата на институцията - още едно доказателство за ефективността при контактите между АИМ и медиите.
3. С цел приобщаване на обществеността към този тип дейности е и отразеният международен отзвук за археологическите събития в България (в

световните медии и по Интернет).

4. Слабост на цялостната кампания, която АИМ провежда в средствата за масова комуникация по отношение на археологическите открития през 2000 г., се оказва отразяването на споровете между отделни специалисти в печатните медии. Оформя се впечатлението за непоследователност и необмисленост в изказванията и тенденцията за преобладаване на личните взаимоотношения над общокултурната и обществената значимост на археологическите открития през годината.
5. Най-силният момент, който може да се види при проследяване съдържанието на публикациите в печата, е трайното задържане на медийния интерес към АИМ и неговите дейности през целия разглеждан период. За тази констатация немалка заслуга има и наситеността от събития от голямо обществено и културно значение през 2000 г.

Все пак вникването в съдържанието на анализиранияте печатни публикации и опитът да се търси целенасоченост в посланията, отправени чрез тях, показва липса на ясна представа за основните характеристики на аудиторията, към която са насочени тези послания. По-скоро се създава впечатление, че Археологическият институт с музей на БАН се опитва да общува чрез медиите с неопределеността на характеристиката „средна“ аудитория или използвайки сегментацията, направена от самата медия, често без да се отчитат спецификите на информацията, идваща от музейния източник. Т.е. музейното послание се създава без оглед на това, към коя аудитория и чрез коя медия ще бъде отправено. За института-източник е важно само неговото изпращане, с което той счита, че е изпълнил своята задача - да информира аудиторията.

Тази хаотичност и липса на целенасоченост често водят до невъзможност за отклик и обратна връзка, а оттам и до неразбиране или погрешно тълкуване на посланието. Следователно проучването на аудиториите, към които да се насочи посланието, е една от основните задачи, чрез които би могла да се осъществи промяна при институцията в бъдеще.

Повторяемостта като основен елемент от методиката на контент-анализа разкрива степента на последователност и логиката, възприета от автора (екипа от автори) на посланието в стремежа му да бъде ефективен комуникатор за набелязаната от него публика чрез масмедийния канал. Или от гледна точка на въздействието на АИМ-послание върху аудиторията, повтаряемостта тук играе ключова роля, главно поради участието на масмедийния канал - печатът. Ефектът, който се създава, е подобен на този при рекламата: колкото по-често се споменава една институция или обект, свързан с нея на страниците на даден вестник, толкова по-популярна ще става тази институция сред аудиторията на съответното издание. Честотата действа и като фактор на своеобразно натрупване на информация - вече познати факти (АИМ, неговата дейност или сградата, в която се помещава и т.н.) се допълват с нови (нова инициатива, научно откритие, юбилейно честване и

пр.). Така публичният образ на институцията придобива свои очертания в публичното пространство, а поради постоянната динамика на събитията, отразявани в печатните медии, АИМ успява да фокусира и поддържа интереса на широката публика.

Като цяло, резултатите от анализа на фактора честота говорят за относително висока активност, от една страна на екипа в АИМ, от друга - на журналистите спрямо аудиторията. По принцип темата археология буди интерес в публичното пространство и независимо дали носи положителен или отрицателен нюанс, това присъствие вече е предпоставка за честото фокусиране на вниманието на аудиторията чрез медиите върху проблематиката, свързана с археологически обекти и събития.

За разлика от количествения показател повтаряемост, факторът обективност е качествен измерител предимно на съдържанието на АИМ-медийния продукт. Този фактор е от особена важност за изграждането на публичния образ (имиджа) на научно-културната институция. Определянето на заложеното „по презумпция“ отношение към обектите и субектите, разглеждани в посланието, дава възможност да се проследи до каква степен институцията може да внушава на аудиторията мнения, отношения и оценки - директно или индиректно, със средствата на медиата. В този смисъл обективността (с цялата относителност на понятието) може да бъде съотнесена към техниките, използвани от печатната публицистика, към която принадлежат разглежданите публикации.

Обективността е тясно обвързана с фактора личност като пряк носител на отношението към обекта. От гледна точка на теорията за комуникациите това е ключов момент при реализацията на едно послание - личностите, които влияят в някаква степен върху резултата от културното послание за аудиторията, могат да бъдат определени в случая като лидери на мнение⁴. Техните авторитетни оценки и становища често се превръщат в решаващ фактор за изграждането на определени представи и нагласи в широката публика за дадено събитие, тема или институция. Тази констатация е с традиционно силен знак в научната сфера поради общоприетото в България схващане за елитарност на културата като цяло и на АИМ като част от нея. Следователно от популярността на дадена личност в широките обществени среди, както и от нейния собствен положителен или отрицателен имидж често зависи формирането на общественото мнение за АИМ.

Тези фактори са сред индикаторите за нагласите в общественото пространство към дадено археологическо събитие и АИМ като негов инициатор. От съществено значение при конструирането на посланието (в случая чрез вестникарския текст) са битувашите в

⁴ Терминът е популярен в областта на комуникационната теория, социологията и социалната психология като означител на хора със значителен обществен авторитет, които по един или друг начин оказват влияние върху общественото мнение.

българското общество стереотипи за институцията. Понятието „Археологически институт с музей“ може би е най-същественният момент в тази част от изследването, защото представя фактора стереотип - емблематичен за имиджа на АИМ и на типа научно-културни организации като него в обществото. Значенията, които най-често му се приписват от страниците на печатните медии, в случая показват обществените възприятия в България към културната и научната институция въобще.

От една страна те са своеобразни показатели, които определят степента на адекватност на екипа от специалисти (изготвил дадена информация) в сътрудничество с журналистите (популяризирали тази информация) в процеса на създаване на текстови материали (публикации в печата) сред масовата аудитория. Именно тези значения играят особено активна роля при формирането на публичния образ на АИМ.

От друга страна във вербалното послание, отправяно под определена публична форма (в случая чрез публикации в печатните медии), винаги се наблюдава стремеж към постигане на някакво въздействие. Твърде широкият кръг от обществени сегменти, който по принцип обхваща централните печатни медии обаче, може да се превърне в проблем за това въздействие поради крайно трудното в случая разграничаване на целевите публики (спрямо института и спрямо медиата). И тъй като боравенето със смислово синтезирани понятия или т.нар. ключови думи е от решаващо значение за институцията като цяло - дотолкова, доколкото оказва влияние върху принципната представа за АИМ в обществото, - то трябва да бъде изключително внимателно.

Езикът като социално-детерминирана категория е особено деликатен инструмент за такъв тип убеждаваща комуникация - чрез вербални кодове⁵. Ключовите думи най-често съдържат в себе си есенцията на посланието, отправяно от институцията с помощта на медиата.

От гледна точка на контент-анализа те представляват изследователски единици, покриващи една и съща качествена характеристика, която може да бъде измерена количествено. По своята същност те разкриват определени качествени характеристики, чиято повтаряемост (или количествен израз) дават представа за разнообразието от значения, приписвани на понятието „Археологически институт с музей“ и доколкото те могат да бъдат използвани като средство за изясняване на понятията като културна и научна институция. От гледна точка на семиотиката това са своеобразни културни кодове, носители на символика, характерна за българската културна среда.

Обемът на контент-анализа позволи откриването на 10 ключови думи, характеризиращи понятието „Археологически институт с музей“ в неговия най-широк смисъл. В процентно отношение те могат да бъдат из-

⁵ Терминът се употребява в сферата на лингвистиката, социолингвистиката и семиотиката като означител на графични символи: думи, словосъчетания, фрази.

разени по следния начин: традиция - 22%, находка - 16%, сграда - 14%, изложба - 11%, паметник - 10%, минало - 7%, туризъм - 5%, посещение - 6%, трафик - 5%, дарение - 4%.

Всяка от тях влиза в по-голяма или по-малка степен във взаимодействие с основното понятие АИМ като разкрива различни аспекти от съдържанието му. Те зависят преди всичко от предполагаемите характеристики, които създателите на посланието са искали да вложат в идеята за АИМ като научно-културна институция. В този смисъл нейната понятийна универсалност се оказва твърде важна за състоянието на обществените нагласи към българската културна институция.

При системния съпоставителен анализ се открояват ключови думи, които от лингвистична гледна точка изпълняват ролята на синоними на една и съща понятийна категория - Археологически институт с музей. Изследването констатира, че преобладаващата част от тези синоними са носители на значения и символика, свързана с консервативни схващания за културните и научни институти и тяхното място в структурата на съвременното общество.

Процесът на създаване на културни послания не е ограничен по отношение на самите им създатели в научно-културната институция. Те и медиата-канал би следвало да работят съвместно, да раждат идеи, да решават къде да се поставят акцентите в посланието, как да бъде лансирано то пред аудиторията, съобразно двойствената специфика на институцията (научен институт с музей) от една страна, и на медиата - от друга. Решенията трябва да се взимат чрез всеобщо участие и чрез тесни контакти с обществеността.

На практика обаче такъв процес не може да се наблюдава в научните институти и музеи, както е видно от контент-анализа на печатните публикации. Така е дори при тези, които работят в областта на социалната история (каквато е АИМ), т.е. чиято дейност - като пряко обвързана с обществените процеси и затова по презумпция се радва на по-висок обществен интерес - би следвало да бъде индикатор за промените и настроенията на обществото в областта на културата, да откликва на новите потребности и дори да поема социални отговорности. В този смисъл, ако културните комуникатори работят (дори и без явна публичност на своята дейност) в рамките на едно общо културологично разбиране за комуникацията, АИМ и другите подобни институции имат шанс да се превърнат в гъвкави и отворени към обществото организации (Alexander 1995, 168-179; Алексиева 1998, 23-25).

Самата природа на печатната медиа стимулира до голяма степен фактора активност на зрителската аудитория в процеса на декодиране на културното послание, но и увеличава риска от шумове и погрешно разбиране или неразбиране на посланието поради засилената абстракция на нейния специфичен език. Компенсирането в случая може да стане единствено чрез визуално общуване с предметите (археологическите обекти), към което вестникарското послание би следвало да подтиква читателя. Цялостното впечатление от разгледаните тук публикации обаче не подсказ-

ва постигането на подобен ефект.

От комуникационна гледна точка проведенният анализ ясно показва, че в печатните материали, посветени на АИМ, събития и обекти с археологическо значение в България, процесът на създаване на значения е силно ограничен и сведен до източника на съобщението (изследователския/научния екип), с осезаемо участие на медиатора (журналиста/редакционния екип). Съществува известна възможност реципиентът (читателската аудитория) да открие свой начин за разбиране на посланието, но и голям риск за неговото неправилно декодиране.

Освен това често не става ясно, дали АИМ с неговите колекции или мероприятията, свързани с него, е акцентът на представяните сюжети. По-скоро се създава впечатление за отразяване на теми, проблеми и събития, които засягат по някакъв начин (често твърде символично) научната дейност или пряко влияят върху публичния образ на АИМ. Може да се заключи, че намеренията на комуникатора и очакванията на реципиента в този смисъл не се припокриват.

С подобни проблеми на комуникацията се сблъскват в миналото и големите европейски културни институции, в това число и от областта на археологията. Разработването и прилагането на емпирично ниво на дългосрочни комуникационни планове и PR-стратегии водят до промените, които наблюдаваме днес в редица страни от Западна Европа и Северна Америка. Така методите за изработване на културното послание се променят главно в посока търсене на потребностите на широката аудитория. Създават се възможности за привличане и съучастие още в процеса на представяне на дадено културно-научно събитие - като своеобразна предпоставка за осъществяване на обратна връзка с цел засилено обществено звучене.

Констатираме очевидната необходимост от цялостна преценка (каквата в България не е правена за периода след 1989 г.) за извършеното и неизвършеното в културната сфера и идентифицирането на причините за възникващите проблеми в сферата на обществената комуникация между научно-културните институти и публиката. Целта е да бъдат направени комуникационни анализи, които да послужат като отправна точка при създаване на бъдеща общонационална комуникационна програма, в която Археологическият институт с музей да заеме подобаващо място. Ако се придържаме към опита и практиката в редица страни от евроатлантическия регион, можем да предвидим, че ползата от подобно начинание скоро ще бъде видяна в промяната на отношението, познавателното ниво и поведението на аудиторията спрямо археологическата наука като цяло.

Изработването на индивидуален комуникационен план за АИМ, съобразен с конкретните му комуникационни особености, е сред препоръките, които посочвам за реализацията на подобна цел.

Съвременните условия на конкуренция, дори в сферата на културните институции по света, в България изискват търсене на нетрадиционни решения и адаптиране към новата ситуация. В контекста на полу-

чените резултати от анализа в България и предвид чуждестранния опит в тази насока мога да прогнозирам с увереност, че общественото отваряне на българските културни и научни институции чрез по-широка комуникативност представлява алтернативен път към

превръщането им в гъвкави и модерни структури с амбицията да станат активни участници в социокултурните процеси на българското общество.

Наталия Начева

Цитирана литература:

Алексиева 1998: С. Алексиева. Връзките с пресата: между общественото доверие и информационната стойност. - Обществена комуникация, 1998, 8, 23-25.
Начева 2001: Н. Начева. Музейната реклама в Испания - с поглед към две различни социокултурни ситуации. - Българска етнология, 2001, 1, 61-74.
Танев 1990: Т. Танев. Принципи на контент-анализа на документи като изследователска техника. София, 1990.
Adams 1983: D. G. Adams. Museum Public Relations. London, 1983.
Alexander 1995: E. Alexander. Museums in Motion. London, 1995.
Alvarado, Gutch, Wollen 1987: M. Alvarado, R. Gutch, T. Wollen. Learning the Media: an Introduction to Media Teaching. Basingstoke & London, 1987.

Durant 1993: J. Durant. Rising the Challenge: The Reliability of the Mass Media - Museums Journal, 1993, October, 26-27.
Hodge, D'Souza 1979: R. Hodge, W. D'Souza. The Museum as a Communicator: Semiotic Analysis of the Western Australian Museum Aboriginal Gallery, Perth. - Museum, 1979, 31 (4), 251-267.
Holsti 1969: O. Holsti. Content Analysis for the Social Sciences and Humanities. Reading, 1969.
Kidd 1996: E. Kidd. Perceiving and Persuading the Media. - Muse, 1996, 14 (1), 38-41.
Lumely 1988: R. Lumely. The Museum Time Machine. London, 1988.
Stone 1988: D. L. Stone. The Use of Advertising to Attract the Museum Public. - Curator, 1988, 31 (2), 123-130.

XLII Национална археологическа конференция, Каварна, 13-17 май 2003

Изборът на Каварна за домакин на XLII НАК беше подходящ, защото съчетаваше две възможности: цялата гилдия да отбележи откриването на новата експозиция в обновения Историко-археологически музей и да реализира екскурзия с познавателна цел в Румъния.

Началото на конференцията беше поставено на открито - пред музея в Каварна, където кметът на града, Асен Салкин (директор на Музея) и проф. Й. Юркова (директор на АИМ-БАН) поздравиха колегите, пожелаха спорна работа на конференцията и успешни бъднини на Историко-археологическия музей в града.

Научната работа протече в рамките на два дни и две продължителни заседания.

Конференцията беше официално открита на първото сутрешно заседание на 14 май от проф. Юркова и зам.-кмета на Каварна. Първият доклад на А. Салкин представи археологическите проучвания в района на Каварна. Респектиращите данни за богатото историческо наследство на региона в цифри са: 370 надгробни могили, 80 антични селища, множество скални манастирски комплекси и пещери, подводни обекти в прилежащата акватория.

Представените доклади бяха обособени в тематично-хронологични блокове, като всеки археологически период беше представен от обобщаващ доклад и съобщения, посветени на забележителни (в някои случаи и сензационни) открития, поставящи дискусийни проблеми и възможности за реинтерпретация на постулирани тези.

Праистория

Я. Бояджиев докладва резултатите от разкопките на къснохалколитния пласт на селищна могила Юнаците, Пазарджишко (българо-гръцки проект). Проуч-

ванията са концентрирани в три зони с различен археологически контекст.

- В основите на 2 жилища от I хоризонт са доразчислени 5 вкопани структури, чиито запълнител свидетелства за разнообразни функции, надхвърлящи досегашната им трактовка като „зърнохранилища“.
- Във втората зона са разкрити 7 пещи и много деструкции от пещи, както и многочислени сечива от кремък, кост и рог. Видът и концентрацията на находките от тази зона я характеризират като производствена.
- В третия участък са проучени 2 сгради от II хоризонт, едната от които със сигурност е използвана като жилище.

Освен сечива и керамични съдове, сред откритите 410 находки се срещат керамични предмети, свързани с култа: фрагмент от модел на жилище, култови масички, антропоморфни и зооморфни фигури, кръстатидоли. На базата на керамичните форми и орнамента проучваният културен пласт се отнася към финала на култура Караново VI, с известни влияния на криводолския комплекс.

К. Кънчев представи обобщаващ доклад за резултатите от археологическите проучвания в областта на праисторията, които през отчетния период се свързват с 14 обекта. В резюмиран вид той запозна аудиторията с резултатите от дейността на вече традиционните международни археологически експедиции:

- Българо-френски проект за проучвания в пещерата Козарника, Белоградчишко. Поради значимостта на откритията от последните сезони ръководителят на експедицията от българска страна Н. Сираков направи специална презентация на обекта.
- Българо-френска експедиция за проучване на неолитното селище при Ковачево, Благоевградско. Равносметката за 17 години редовна сезонна работа на

- обекта е окончателното демонтиране на централния профил за стратиграфски наблюдения на терена и подготовката за системна научна обработка на богатия в количествено и качествено отношение археологически материал с цел неговото публикуване.
- Българо-австрийски проект за разкопки на тел Караново, Новозагорско, чиято работа през отчетния период е била съсредоточена в допроучване на две сгради от ранната бронзова епоха (фаза Св. Кирилово), едната от които е най-голямата регистрирана досега постройка от РБЕ в Източното Средиземно море.
 - Българо-немски проект за проучвания в микрорегиона на Драма, Ямболско, чиято активност е фокусирана върху разкопки на халколитната могила Драма-Мерджумекя и върху платото Драма-Кайряка, където се доразкриват части от римския некропол.
 - Българо-гръцки проект за разкопки на селищна могила Юнаците, Пазарджишко (отделен доклад за обекта е представен от Я. Бояджиев).

Четири от останалите проучени обекти се отнасят към периода на ранния неолит: тел Капитан Димитриево, Пещерско, и селищата при Джулюница, Търновско, Оходен, Врачанско, и Ябълково, Димитровградско. Три се свързват с халколитната епоха: селищната могила до Хотница, Търновско, селището при Садовец, Плевенско и обекта Чакмака край Исперих. Проведените теренни археологически обхождания в Благоевградско и Кюстендилско обогатяват археологическата карта на България съответно с 36 и 7 нови регистрирани обекта.

Н. Сираков представи резултатите от разкопките в пещерата Козарника. Бяха доразвити и защитени лансираните вече тези за много ранното и подкрепено с кохерентни C14 дати начало на граветската секвенция в българските земи, която предхожда с около 9 000 години данните от Западна Европа, и тезата за континуитивното развитие на прехода среден/късен палеолит. Солидни аргументи в подкрепа на последното твърдение представляват листовидните бифациални върхове, чието наличие в най-ранните граветски фази вече не буди съмнения.

Сензационни разкрития представя и началото на раннопалеолитната секвенция, което заляга *in situ* в пл. 13 на пещерата и което безспорно одревнява най-ранното човешко присъствие в Козарника и респективно в Европа до 1,2 млн. години. Тези данни позволяват смелата хипотеза за коригиране на „scenário intermédiaire“ сред теориите за антропогенезата, като се лансира идеята за „балкански байпас“ в еволюционната верига от *Homo erectus/ergaster* до *Homo sapiens*.

Интердисциплинни изследвания

Ц. Попова запозна аудиторията с нови резултати в областта на археоботаничните изследвания. На базата на находки от пиния, фурма, пистация и нахут, произхождащи от различни археологически контексти в българските земи, авторката направи кратък исторически обзор на естествената среда и разпространението на горепосочените таксони, както и на честотата на присъствието на различни растителни видове в графично представени флористични профили от селищната могила Мъдрец.

Бяха представени и графики, свързани с геофизичните проучвания на Н. Тонков. Наред с констата-

цията за драматичното изоставане на българската археологическа геофизика по отношение на нововъведените от областта на електрониката и компютърните технологии, беше споменато и онагледено успешното прилагане на електросъпротивителния метод в изследването на тракийските надгробни могили. Красноречив пример в това отношение са някои гробници от некропола при Шипка-Шейново, открити и проучени с минимални средства. Перспективна сфера за използване на нови инверсионни компютърни системи в изследването на тракийски обекти представляват измерванията на вертикални стратиграфски разрези, даващи разпределението по пластове и структури. Този метод е демонстриран при проучването на обектите Халка Бунар и Копривлен.

Тракийска археология

Г. Нехризов представи завършеното в рамките на два сезона проучване на тракийското култово място на връх Ада тепе при Крумовград. Интердисциплинарният подход в изследването на обекта включва геодезично и фотограметрично заснемане на каменното съоръжение, предхождащо неговото демонтиране, както и археоботанично и археозоологично проучване на съответните останки. Прецизираната хронология позволява функционирането на обекта да се ситуира в периода от КБЕ (най-ранни данни) до КЖЕ. Най-висока концентрация на археологически материали от всякакъв характер е регистрирана в пластове от РЖЕ, представена във всичките ѝ фази. Сред находките трябва да се отбележи колективната находка от антропоморфни и зооморфни фигури и съдчета, каменни и кремъчни изделия, мраморен накрайник на меч, бронзови апликации, желязна кръстата брадва. Направена е детайлна виртуална организация на пространството, фиксираща структурите и свързаните с тях категории изделия. В ход са археомагнитни изследвания за определяне на абсолютната хронология, както и някои спомагателни анализи, допълващи общата картина и интерпретация на този интересен обект.

С. Александров представи богати раннотракийски гробове в района на Марица-Изток. Авторът акцентира върху репертоара на гробния инвентар, чиято интерпретация съдържа препратки на ниво социален статус на погребаните, а в по-широк мащаб - и система за обмен на престижни и луксозни изделия. Беше илюстрирана оригинална и интересна възстановка на използването на комплект златни изделия (мъниста) като богат женски накит за коса. В заключение авторът предложи тезата, че златото, срещащо се във формата на украшения в гробове от бронзовата епоха в Егейския свят, произхожда от българските земи (с местонаходища Чирпан, Пазарджик и Ада тепе).

Г. Китов направи обширно експозе за тракийския култов център Старосел, Хисарско. В началото на изложението си авторът наблегна на факта, че формите и мащабите на иманярската интервенция върху могили стават все по-неконтролируеми и „професионални“. Екипът от археолози е успял да обходи няколко труднодостъпни могили северно от Старосел. Някои са частично ограбени още в древността, оставяйки на проучвателите силно фрагментиран погребален инвентар. Като известна компенсация могат да се третират трите каменни подмогили съоръжения, две от които уникални: еднокамерното съоръжение с преддв-

рие от Недкова могила, чиито материали го датират между V и II в. пр. Хр., и архитектурното съоръжение в могила Хоризонт. В окончателния си вид този изцяло разчистен храм с колонада няма паралели в тракийската подмогилна архитектура. В храма е извършено погребение на представител на тракийската аристокрация: гробът най-вероятно се датира в IV в. пр. Хр. Според възможностите си екипът обезпечава различни защитни мерки на тракийските обекти срещу иманярските посегателства с надеждата да успее да ги допроучи през следващия сезон.

И. Чолаков представи обобщаващ доклад за проучените тракийски обекти през 2002 г. Данните бяха тематично обособени в няколко аспекта: проучвания със спасителен характер, теренни обхождания в редица общини (главно в Родопите) за попълване на археологическата карта на България, проучване на обекти от бронзовата и желязната епоха: селищни обекти, както и такива с култов характер - надгробни могили и некрополи, светилища на открито.

- Разкопките в емпорион Пистирос, където продължават на широк фронт интердисциплинарните проучвания на международния екип, включително и в околностите на емпориона.
- Изследването на тракийския градски укрепен център в ИАР Сборяново до Исперих, чиято програма акцентира върху изясняване на структурата и датирането на укрепителната система на гетския град.
- Възобновените проучвания на хълма Кракра в Перник, чийто диапазон на обитаване обхваща периодите от халколита до средновековието.
- Проучванията на тракийските скални светилища при Врата, Асеновградско, и Скалско, Дряновско, които предоставят нови данни за религиозния живот и култовите практики на древните траки.

Антична археология

С доклада на Е. Генчева за археологическите изследвания на антични обекти през 2002 г. започна вторият ден (респективно второто заседание) на конференцията. В цифри активността се свежда до разкопки на 23 обекта, 4 теренни обхождания и 1 подводно проучване. Основните обекти от римската епоха основно и традиционно се концентрират по Дунавския лимес. В този контекст накратко бяха представени разкопките в Улпия Ескус, Плевенско, където продължава изследването на крепостната стена на ранноримския легион. Разкопките на римския военен лагер и ранновизантийския град Нове край Свищов продължават в няколко основни сектора: жилището на трибуна, некропола, епископската базилика и резиденция, принципите на легиона. С акценти върху обособените сектори бяха представени късноантичната крепост Ятрус, Русенско, както и многоплановото изследване на Никополис ад Иструм, Търновско. От проучваните обекти в Южна България бяха споменати Паутолия, Диоклецианопол, Филипопол, базиликите в София и Сандански.

К. Панайотова представи некропола на Апология Понтика в местността Калфата в Созопол. Проучени са 77 гробни съоръжения, които основно се вписват в три вече известни типа и ги обогатяват с някои варианти. Доминират гробовете в ями, а като особени в контекста на некропола се обособяват един граден

гроб, върху чието каменно дъно е изсечена ниша за поставяне на урна, и два гроба с регистрирано препогребване на възрастни индивиди. Почти всички гробове съдържат инвентар, който задължително включва съдове за благовония. Многочислени и с богат репертоар са и останалите черно- и червенофигурни и чернофирнисови съдове, докато металните и костни изделия, Хароновият обол и амфорите са от спорадично срещаните гробни дарове. Сред теракотите особено атрактивни са трите „гимнастички“. Проучванията в некропола, функционираше в периода V-III в. пр. Хр., потвърждават тезата за ямите като най-ранни гробове и за обособените фамилни участъци, чиито погребални практики отразяват различните вярвания в задгробния свят.

С. Торбатов запозна аудиторията с проучванията на римския кастил Состра, Троянско. Спасителните разкопки в три сектора, провокирани от зачестилите иманярски набези на обекта, носят важни открития и констатации, които позволяват корекции в досегашната историографска интерпретация на обекта като пътна станция. Фортификационната система на кастела е уникална за пределите на цялата Римска империя и е единствената в българските земи, която е запазила облика си от епохата на Принципата. Нейният характер и площта на кастела съответстват на стандартите за римски базов лагер на помощна пехотна част и съответно се разграничават от критериите, на които би следвало да отговаря пътната станция с оглед обслужването и контрола на пътния трафик.

Нумизматика и епиграфика

Достиженията в тези области бяха представени в обобщаващия доклад на В. Герасимова. Авторката посочи четирите основни проекта, по които работят членовете на Секцията, персонализирайки тяхната ангажираност и приноси към съответните проекти.

- Монети и монетна циркулация в българските земи от VI в. пр. Хр. до VII в. сл. Хр. - обработени и публикувани са златни и сребърни монети от фонда на АИМ, най-ранните тракийски монети от емпориона Пистирос, както и откритите в Нове.
- Антична епиграфика - и по този проект се работи в няколко направления: проучване на надписи от черноморското и егейското крайбрежие, от Долна Мизия и Тракия; осъществен е напредък в подхода към надписите-графити.
- Българска кирилска епиграфика - в тази област са подготвени за издаване надписите от старата църква в Балша, Софийско, и корпус на кирилските надписи от фонда на АИМ.
- Скалното изкуство като универсална дописмена форма за съхраняване на информация - на този етап са описани методиките за документиране и концепциите за интерпретиране на скалното изкуство.

Средновековна археология

В. Нешева представи обширно експозе за разкопките на средновековни обекти през 2002 г., които включват 37 обекта от ранновизантийската епоха до османското владичество. Археологическите проучвания бяха изложени тематично и хронологически.

- Ранновизантийски обекти - в тях се вписват разкопките на 2 крепости и 5 култови места.
- Столиците Плиска, Велики Преслав и Велико Търново. В Плиска продължават проучванията във

Вътрешния град - дворцовия център, вътрешното землено укрепление, християнския некропол, - както и тези във Външния град, и Аула на хан Омуртаг. На широк фронт и по същата схема (Вътрешен и Външен град) се работи в столицата Преслав. Проучванията във Велико Търново са концентрирани върху християнски комплекси - Великата Лавра „Св. 40 мъченици“, некропола на манастира и църквата при Горско Ново село.

- Средновековен град и село - това широко изследователско направление включва разкопки и теренни обхождания на крепостни и селищни обекти, между които се откроява с импозантността си комплексът Перперикон, Кърджалийско. Продължава работата в Двореца-светилище, където се откриват разновременни елементи от интериора, вкл. скални всичания от КБЕ и РЖЕ. Разчистена е монументалната скална базилика, трансформирана в християнски храм, продължават проучванията на християнските комплекси в м. Клисе башъ и в землището на Висока поляна.

- Българските земи през късното средновековие - XV-XVII в. Този аспект на проучванията е сравнително ограничен и се свежда до сондажи на крепостта Галата край Варна, както и до теренни обхождания на крепостта Вида при Котел и по трасето на пътя Малко Търново - граница.

Х. Вачев представи пред аудиторията проучванията на късносредновековен некропол при църквата „Св. Димитър“ в Арбанаси, Търновско. Предложеното изложение беше атрактивно като онагледяване на богати, добре съхранени и прецизно разкрити „гробни ситуации“, и интересно като научни резултати. На базата на архитектурата и стенописите на църквата изследователят регистрира предхождащото параклиса

самостоятелно съществуване на храм от XVI в. На базата на остатъчен гробен инвентар от последните погребения в многократно използвани гробове - единият от параклиса, а другият от тухлена гробница в галерията на църквата - е осъществен специален микроанализ на запазени части от тъкани. Неговите резултати дават възможност за по-адекватни реконструкции на предхождащите инхумацията ритуали.

Б. Петрунова докладва резултатите от разкопките на средновековната крепост Лютица край Ивайловград. Идентифицирана на базата на извори, крепостта е нов и перспективен обект за археологическо проучване поради отличната си съхраненост и важна стратегическа роля през Второто българско царство. Първият сезон на разкопки позволява да се уточни площта на крепостта - 26 дка, върху която е разположен укрепен град с хилядолетна история. На базата на откритите находки - монети, накити, керамика и архитектурни детайли - се прецизира и нейното датиране (по-скоро продължителността ѝ на функциониране) от КБЕ до XVII в.

Работата на конференцията беше ползотворна и определено приятно разнообразна от организирани следобедни екскурзии: до резервата Яйлата и крепостта Калиакра през първия ден, и до Чаракмана (със загадъчната колония Бизоне) през втория ден. Целият последен ден на конференцията беше посветен на пътуване с познавателна цел в Румъния, което даде възможност на участниците да посетят експозицията на Археологическия музей в Констанца и да се насладят на респектиращото обаяние на един музей на открито - руините на първата елинистическа гръцка колония по черноморското крайбрежие - Истрос.

Мария Гюрова

Национална конференция „Земите на България - люлка на тракийската култура“

От 3 до 6 юни 2003 г. във Велико Търново се състоя национална конференция „Земите на България - люлка на тракийската култура“. В работата ѝ взеха участие около 70 учени от цялата страна, специалисти в областта на археологията, историята, епиграфиката, нумизматиката, архитектурата, геофизиката, палеоботаниката и други, занимаващи се с проблемите на тракийската култура.

Конференцията беше организирана и проведена на изключително високо ниво от „Траколожка експедиция за могилни проучвания“ (ТЕМП) с председател д-р Георги Китов и „Балкантурист“ с изпълнителен директор Недялка Сандалска. Участниците бяха настанени в Гранд хотел „Велико Търново“ за сметка на МГ корпорация. Там се проведе и заседанията. Със съдействието на Балкантурист и фондация „Илия Павлов“ е издаден том I от материалите на конференцията¹, който съдържа резюмета и част от докладите.

¹ *Земите на България - люлка на тракийската култура.* (Ред. Г. Китов, Д. Димитрова). - София 2003, Гео прес, 128 стр.

Останалите ще бъдат отпечатани в том II до края на 2003 г. Във фоайето на хотела беше устроена изложба „Тракийски култов център Старосел“ с фотоси и чертежи от разкопките на ТЕМП.

Форума откри д-р Г. Китов, след което приветствия поднесоха директорът на Балкантурист г-жа Недялка Сандалска, директорът на АИМ-БАН проф. д.и.н. Йорданка Юркова, проф. Маргарита Тачева, д-р Христо Буюклиев и др.

Първото заседание беше ръководено от проф. Йорданка Юркова. Голям интерес и дискусия предизвика докладът на Маргарита Тачева „Лабрисът в тракийската царска символика“. От името на Александър Фол беше прочетен доклад, посветен на орфическата клетва. Валерия Фол (Институт по тракология - БАН) представи вижданията си за топосите на свещеното в Древна Тракия, техните сходства и различия с Елада и Мала Азия в периода между средата на второто и средата на I хил. пр. Хр. В експозето на Ирина Шопова (Институт по тракология - БАН) бяха разгледани ролята и значението на лявата посока в Дионисовата култова практика. Върбинка Найденова изнесе доклад, в който тълкува текста на Херодот за божествата, почитани от траките, и вярата им в безсмъртието. Лидия Домарадска (АИМ - БАН) проследи гръко-тракийските връзки в предримската епоха въз основа на

результатите от разкопките на Пистирос, Кабиле, Свещари, Сборяново, Копривлен и др. Докладът на Йорданка Юркова (АИМ-БАН) беше посветен на монетосеченето на цар Сараток и откритите в могила от Долината на тракийските владетели сребърни монети на същия владетел.

Следващото заседание беше посветено на бронзовата епоха. Проблемът за началото на ранната бронзова епоха в централна Северна България беше поставен в доклада на Венцислав Гергов (Плевен). Продължение на темата се наблюдаваше в изложението на Тая Христова (АИМ-БАН) за селищното развитие през ранната и средната бронзова епоха. Стефан Александров (АИМ-БАН) представи много интересни находки от богати могили гробове от ранната бронзова епоха. Илия Кулов (ИМ - Благоевград) и Марк Стефанович (Американски университет - Благоевград) представиха резултатите от обхожданията си в долината на Средна Струма, като акцентираха върху селищния живот в този район през късната бронзова епоха. Таяна Шалганова (НБУ) представи един вид керамични предмети (известни като „Brotleibidole“) от културата на инкрустираната керамика по Долни Дунав. Светлина Ганева (АИМ-БАН) се спря върху някои идеи и проблеми, свързани с некропола при Орсоа.

Двете заседания на конференцията от първия ден завършиха с въпроси и оживена дискусия. За участниците в конференцията беше даден официален коктейл.

Работата през втория ден беше организирана в четири заседания. Група доклади от първото бяха посветени на религията, торевтиката и тракийския език. Живко Аладжов (АИМ-БАН) изложи вижданията си за тракийската богиня Бендида и Мадарския конник. На базата на обобщени резултати от разкопки на светилища Милена Тонкова (АИМ-БАН) представи археологически свидетелства за човешкото жертвоприношение в Тракия в периода V-IV в. пр. Хр. Голям интерес предизвика докладът на Василка Герасимова (АИМ-БАН), посветен на тракийския език. Въз основа на нов епиграфски материал известните досега тракийски имена и думи се попълват или коригират. В изложението на Марлена Кръстева (АИМ-БАН) беше потърсена връзка между торевтиката и живописата в Тракия.

Част от докладите от второто заседание бяха обединени в блок, разглеждащ архитектурата в Тракия. Мая Мартинова-Кютова (Пловдив) се спря на топографията на Филипопол през елинистическата епоха. Мина Боспачиева (Пловдив) представи обобщаващ доклад, посветен на занаятчийския квартал в източните покрайнини на античния Филипопол. В съобщението на Вера Коларова (Пловдив) бяха посочени непубликувани данни за архитектурни паметници от античния Филипопол. Христо Буюклиев (Стара Загора) представи доклада на тема „Значителен езически и раннохристиянски култов център край Карасура“, в който изложи интересни доводи в полза на локализирането на светилища на няколко божества около късноантичната крепост. В доклада си Ваня Попова-Мороз (Институт по изкуствознание - БАН), на базата на иконографски паралели потърси отговор на въпроса тракийци ли са били обитателите на вила Армира през Хадриановата епоха. Голям интерес предизвика изложението на Павел Георгиев (АИМ-БАН), който въз основа на писме-

ните извори потърси мястото на различни планински анклавни за Източните Балкани през IV-VI в. На следите от металургична дейност и находищата от метални руди в района на емпорион Пистирос беше посветен докладът на Даниела Катинчарова (РИМ - Пазарджик). Георги Атанасов (РИМ - Шумен) представи богата колекция от паметници на тракийската торевтика и въоръжение от класическата елинистическа епоха от долината на река Камчия в района на Смядово.

Следващото заседание беше посветено на археологията на култа. В доклада си Алексей Гоцев (АИМ-БАН) очерта проблемите при проучването на култови центрове в Западните Родопи и посочи локализираните в последните години светилища в този район. Безспорен интерес предизвика Даниела Коджаманова (РИМ - Кърджали), която представи фрагмент от керамичен олтар, открит при разкопки на тракийското светилище Татул, Момчилградско - първото сигурно свидетелство за култовата същност на комплекса.

Четвъртият, най-голям блок с доклади от конференцията беше посветен на „могилната археология“. Интерес и много въпроси предизвика докладът на Деян Дичев (НБУ) за някои особености в архитектурата на долмените в България. Георги Китов (АИМ-БАН) представи нови виждания за тракийската подмогиленна архитектура. Той защити мнението си за местния трако-микенски произход на паметниците, които с еднакво право (предвид предназначението и използването си) могат да бъдат определяни с термините „храм“, „гробница“, „мавзолей“ или всяко съчетание между тях. Даниела Агре (АИМ-БАН) разгледа новооткрити семейни гробни съоръжения от територията на Странджа (I хил. пр. Хр. - IV в. сл. Хр.). Датирването на част от гробниците предизвика въпроси и дискусия. С подчертан интерес беше изслушан докладът на Диана Димитрова (АИМ-БАН), в който бяха обобщени вижданията ѝ за куполните храмове в Долината на тракийските владетели. Таяна Борисова (ИМ - Правец) докладва резултати от проучванията на тракийски могилен некропол край Калугерово, Правешко. В доклада си Димитър Станчев (РИМ - Русе) представи новооткрита богата гробница в могила край Брестовица, Русенско. Иво Чолаков (АИМ-БАН) разгледа предизвикващите голям интерес съоръжения, открити в Цвяткова могила край Шипка в Долината на тракийските владетели. Иван Карайотов и Костадин Господинов (РИМ - Бургас) съобщиха резултатите от проучването на могила край Брястовец, Бургаско, в която са открити четири интересни саркофага с богати дарове. Борис Борисов (ВТУ) и Гергана Шейлева (ВТУ) направиха анализ на резултатите от проучването на богат гроб (идентифициран като гроба на Теодора) в могила от некропола край Медникарово в района на комплекса „Марица-Изток“. Бони Петрунова (АИМ-БАН) обобщи резултатите от проучванията на некропола в м. Латински гробища край Панагюрище. В последвалата бурна дискусия бяха дадени отговори на редица въпроси, като бяха поставени и нови, чието разрешаване остава открито.

През третия ден от конференцията се проведеха три заседания. Първото беше посветено на интердисциплинарните проучвания. В доклада си Цветана Попова (АИМ-БАН) на базата на археоботанически и

археологически данни постави въпроса за употребата на различни растения с ритуални цели в Древна Тракия. Тодора Петкова (София) разгледа технологичните особености на керамиката, работена на ръка, от могили в Долината на тракийските владетели. Георги Мавров (ОП „Стара София“) сподели опита си от специфичните условия за консервация и реставрация на находките от култовия комплекс Старосел. Майя Бужашка и Бойко Бужашки (София) разгледаха начините за архитектурно заснемане, проектиране и изпълнение на временни защитни сгради над храмовете в тракийския култов център Старосел. С голям интерес беше изслушан докладът на Никола Тонков (АИМ-БАН), посветен на възможностите, които дават геофизичните проучвания на тракийски могили. Второто и третото заседание бяха обединени от доклади, посветени на отделни паметници на тракийската култура и нумизматика. Красимира Карадимитрова (АИМ-БАН) разгледа надписите върху апликации, съхранявани в НАМ. Павлина Илиева (АИМ-БАН) посвети доклада си на няколко редки образци на бронзова пластика от АИМ с митологични сюжети. Нарцис Торбов (РИМ - Враца) представи колекция от токи от колан и колани-верижки, открити на територията между реките Тимок и Искър и съхранявани във Врачанския музей. Лъчезар Лазаров (ИМ - Дългопол) докладва уникален сребърен колан, открит край Аспарухово, Варненско. Любава Конова (НИМ) съобщи за новопостъпила в Музея бронзова фигурка на еленче и въз основа на анализа ѝ направи опит за интерпретация на образа на елена в тракийското изкуство. Докладът на Бисера Венедикова (София) беше посветен на два керамични барабана, открити в могила от Тракийски култов център Старосел, които определи

като уникални музикални инструменти. Людмил Вагалински (АИМ-БАН) се спря на уникален за българската територия рисуван съд, открит край Кривина, Русенско. В доклада си Иван Цървов (РИМ - Велико Търново) разгледа образите върху бронзова матрица от Крамолин, Севлиево. Веселин Игнатов (ИМ - Нова Загора) направи анализ на местните кратери от Североизточна Тракия. Докладът на Дочка Аладжова (АИМ-БАН) беше посветен на непубликувани тракийски монети от Североизточна България. Боряна Русева (АИМ-БАН) постави въпроса дали тетрадрахмите от емисия Price 1322 (?) са сечени в Месамбрия. След тези доклади бе проведена дискусия и конференцията беше официално закрыта на вечеря в хотел „Арбанаси палас“.

За участниците и гостите на конференцията бяха организирани две научни екскурзии. Като участник в разкопките от българска страна, Иван Цървов от ИМ - Верико Търново показа Никополис ад Иструм. Особен интерес и задоволство предизвика втората екскурзия - посещения на някои от монументалните подмогилни храмове в Долината на тракийските владетели и Тракийския култов център Старосел. Ръководителят на разкопките Георги Китов на място разказа за всяко съоръжение.

С многобройните доклади, със значителната по обем нова информация и задълбочените дискусии, конференцията „Земите на България - люлка на тракийската култура“ се превърна в значимо събитие и спомогна науката за траките да направи важна крачка напред. Освен това, конференцията е сред първите стъпки на безкористно сътрудничество между науката и бизнеса, и е обещаващ пример за бъдеща съвместна дейност.

Даниела Агре

Научни публикации на специалисти от АИМ-БАН и катедрите по археология в СУ „Св. Климент Охридски“ и ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ през 2002 г

Археологически институт с музей - БАН

Д. Агре. Класификация на керамиката от тракийски могили в Етрополско (V-IV в. пр. Хр.) - Археология, 2002, 2, 33-42.

Д. Агре. Погребални практики и съоръжения в Северозападна Тракия - VI-III в. пр. Хр. - В: Старопланински проучвания, 2002, 35-51.

Д. Агре. Ролята на бронзовите камбанки в живота и погребалния обред при траките. - В: Вечният звън на камбаната. София, 2002, 56-79.

Ж. Аладжов. Тракия и Хемимонт във външната политика на България през VIII-X век. - В: България, българите и техните съседи през вековете (научна конференция, в памет на доц. д-р Христо Коларов). Велико Търново, 2001, 87-91.

Ж. Аладжов. Мартириумът в Маркели. - В: История и култура на Карнобатския край, 4, 2002, 207-211.

Ж. Аладжов. Синкретичен образ на Св. Петър от околностите на Мадара. - В: Криптохристиянство и рели-

гиозен синкретизъм на Балканите. София, 2002, 58-60.

Д. Аладжова. Монети и монетна циркулация на селището в м. Хисарлъка край Сливен. - В: Туида - Сливен, 1 (Разкопки и проучвания, 28). София, 2001, 97-115.

Д. Аладжова. Монетното богатство на Карнобатския край. - В: История и култура на Карнобатския край, 4, 2002, 270-273.

Д. Аладжова. Непознат вид монета-фуре от Копривлен. - В: Известия на Народния музей Бургас (Studia in honorem Ivani Karayotov), 2002, 4, 200-203.

Д. Аладжова. Картината на монетното обращение в Шуменска крепост през късната античност. - In: The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000). Sofia, 2002, 375-377.

Д. Аладжова. Християнски символи и синкретични образи върху късноантични монети. - В: Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите. София, 2002, 39-42.

Д. Аладжова. Новооткрити римски монети с контрамарки. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 235-240.

С. Александров. Селище от късната бронзова епоха край с. Копривлен - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 61-82.

- С. Александров.** Материали пост Чернавода III - Болераз на юг от Дунав. - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 140-147.
- Й. Алексиев.** Разкопките на М. Москов през 1906 г. в църквата „Свети 40 мъченици“ и гробът на цар Иван Асен II. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново, 2002, 125-129.
- Й. Алексиев.** За манастирите на „Света гора“, „Търновските планини“ и „Търновската Света гора“. - Известия на Регионален исторически музей Велико Търново, 17-18, 2002, 251-255.
- Й. Алексиев.** Производство на строителна и декоративна керамика в столичния Търнов. - В: България, българите и техните съседи през вековете (научна конференция, в памет на доц. д-р Христо Коларов). Велико Търново, 2001, 365-374.
- Й. Алексиев.** Елементи на синкретизъм в културата на столичния и следстоличен Търнов. - В: Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите. София, 2002, 111-114.
- Т. Балабанов, М. Михова.** Надписът от 18 септември 6463 г. (953 г.) от с. Черноглавци, Шуменско. - В: Преславска книжовна школа, 6, 2002, 58-66.
- П. Балабанов, С. Петрова.** Довелт - Деултум - Девелт. - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 237-250.
- А. Беливанова.** Нови данни за обработката на желязо през късната античност (според находка от с. Ангеларий, Добричко). - In: The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000). Sofia, 2002, 378-382.
- А. Беливанова.** Късноримско селище при с. Братя Даскалови. - Известия на Старозагорския исторически музей, 1, 2002, 67-74.
- А. Божкова.** Експозиционна дейност на Археологическия институт с музей през 2001 г. - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 392-394.
- А. Божкова.** История на проучванията в района на с. Копривлен. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 9-12.
- А. Божкова.** Стратиграфски наблюдения върху пластове на селището от I хил. пр. Хр. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 83-90.
- А. Божкова.** Керамика с геометрична украса и сродни керамични категории. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 133-145.
- А. Божкова.** Монохромна керамика с ангобно покритие. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 146-153.
- А. Божкова.** Чернофирнисова керамика. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 154-159.
- А. Божкова.** Обикновена трапезна керамика. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 160-163.
- А. Божкова, П. Делев.** Копривлен и културната общност на Югозападна Тракия през VII-V в. пр. Хр. - В: Известия на Народния музей Бургас (Studia in honorem Ivani Karayotov), 2002, 4, 80-97.
- Б. Божкова.** Римски монети от съкровището от Чаушево. - Нумизматика и сфрагистика, 2000, 1, 60-72.
- Б. Божкова.** Римски златни монети (I-II в.) от фонда на АИМ-БАН, София. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 203-213.
- Б. Божкова.** Монети от сектор X на римския военен лагер Novae I в. - В: Първият военен лагер в Novae, провинция Мизия (Северна България). Sofia-Warszawa, 2002, 111-117.
- Б. Божкова.** Съкровище от римски монети от с. Ръжево Конаре (Пловдивско). - Известия на Народния музей Бургас (Studia in honorem Ivani Karayotov), 2002, 4, 174-185.
- Б. Божкова.** Архитектурни паметници в Сердика по нумизматични данни. - In: The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26 - 30 July 2000). Sofia, 2002, 369-374.
- С. Бонев.** Византийска ли е една от крепостните стени на Велики Преслав. - Археология, 2002, 2, 48-51.
- С. Бонев.** Портици в Преславския дворец. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. Велико Търново, 2002, 63-66.
- Я. Бояджиев.** Развитие на раннеолитните култури в Тракия в светлината на радиоуглеродните дати. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 55-62.
- Я. Бояджиев.** Ролята на Източна Тракия в неолитизацията на българските земи. - В: История и култура на Карнобатския край, 4, 2002, 71-78.
- Л. Вагалински.** За хронологията на Питийските игри във Филипопол. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 264-268.
- Л. Вагалински.** Излъскана керамика от I - нач. на VII в. южно от Долен Дунав (България). София, 2002.
- М. Ваклинова.** Музеят - в миналото или към бъдещето. - Проблеми на изкуството, 2002, 2, 3-10.
- М. Ваклинова.** Култовият център при Гела. - Rhodopica, 2002, 1-2, 159-179.
- И. Гацов.** Холоценски каменни ансамбли от територията на Северозападна Турция. - В: Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov). София, 2002, 463-473.
- Е. Генчева.** Първият военен лагер в Нове, провинция Мизия (Северна България). Sofia-Warszawa, 2002.
- П. Георгиев.** За хронологията и характера на дървено-строителство в Плиска. - Известия на Историческия музей Шумен, 10, 2002, 73-85.
- П. Георгиев.** Отново за кръстовидната сграда в Тузлалъка край Велики Преслав. - Археология, 2002, 1, 69-70.
- П. Георгиев.** За надписа от 1142 г. в Плиска. - Минало, 2002, 2, 14-18.
- П. Георгиев.** Базиликата Гебе клисе и въпросът за връзките между България и Рим в края на IX в. - В: Преславска книжовна школа, 2002, 6, 44-57.
- П. Георгиев.** Столицата на хан Кубрат. - В: Трудове на катедрите по история и богословие при Шуменския университет, 4, 2001, 17-39.
- П. Георгиев.** За Марцианопол през ранното средновековие. - В: Jubileus, 5. Сборник в чест на проф. М. Тачева. София, 2002, 94-100.
- П. Георгиев.** За мястото на първоначалното заселище на прабългарите при Дуросторум-Доростол. - В: Доб-

руджа, 20, 2002, 66-79.

П. Георгиев. Името Карвуна и прабългарите. - Старобългаристика, 2002, 2, 70-82.

П. Георгиев. Християнските храмове в Плиска - топография и функция. - В: Християнската идея в историята и културата на Европа. София, 2001, 84-100.

П. Георгиев. Българо-сръбският договор от средата на IX в. - В: България, българите и техните съседи през вековете (научна конференция, в памет на доц. д-р Христо Коларов). Велико Търново, 2001, 91-104.

П. Георгиев. Асеневци в Плиска. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. Велико Търново, 2002, 87-92.

П. Георгиев. Слово за проф. Д. Овчаров (по случай неговата 70-та годишнина). - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. Велико Търново, 2002, 11-14.

П. Георгиев. Надписът „Делян бан“ от Плиска. - В: Въоръжение и снаряжение през средновековието. Варна, 2002, 102-10.

П. Георгиев, Ж. Аладжов. Печат-цилиндър от Плиска. - Археология, 2002, 1, 63-68.

В. Герасимова. Животът и смъртта в Никополис ад Иструм. - In: The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000). Sofia, 2002, 86-91.

В. Герасимова. Бродиран надпис от 1550 г. върху епа-трахил от Рилския манастир. - Годишник на Департамента по Археология - НБУ, 4-5, 2000, 421-429.

В. Герасимова. Майсторът на раннохристиянската мозайка в Кайлъка на град Плевен. - В: 730 г. гр. Плевен и мястото му в националната култура. Плевен, 2002, 90-94.

С. Горянова. Средновековните бронзови стойки за осветителни тела с украса от конски фигури. - Археология, 2002, 4, 37-45.

А. Гоцев. Проучване на тракийската култура по поречието на Струма и Места през първо хил. пр. н. е. и предизвикателствата на новото време. - Годишник на Югозападния университет Благоевград, 2002, 125-129.

В. Григоров. „Пастирски“ тип обеци от Силистренско. - В: Добруджа, 20, 2002, 145-149.

М. Гюрова. Кремъчна колекция от праисторическото селище Михалич (разкопки 1998-1999). - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 192-203.

М. Гюрова. Кремъчен материал от обект Саите (Чирпанско). - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 135-139.

П. Делев, А. Божкова, Д. Ботева. Надгробни могили в землището на с. Исперихово, Пазарджишко. - Rhodopica, 2002, 1-2, 123-138.

Я. Димитров. Към въпроса за водоснабдяването и водопроводната мрежа във Външния град на Плиска. - Известия на Историческия музей Шумен, 10, 2002, 104-114.

А. Димитрова-Милчева. Сандански (Свети Врач). - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 269-294.

В. Динчев. Селото в днешната българска територия през ранновизантийската епоха. - В: Jubilaeus, 5. Сборник в чест на проф. М. Тачева. София, 2002, 156-163.

В. Динчев. Към историята на Nicopolis ad Istrum и неговата територия през втората половина на 5 в. - In: The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000). Sofia, 2002, 45-50.

В. Динчев. Рациария. - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 13-28.

В. Динчев. Класификация на късноантичните градски центрове от диоцезите Тракия и Дакия - модел и интерпретация. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 223-252.

В. Динчев. Към характеристиката на представителната късноантична жилищна архитектура в Тракия и Дакия. - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 206-241.

М. Долмова. Разкопки и проучвания на Царевец - 41. - Известия на Регионален исторически музей Велико Търново, 17-18, 2002, 149-156.

М. Долмова. Жилищното строителство в крепостта Трапезица. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. Велико Търново, 2002, 121-125.

М. Домарадски. Фибули в Тракия през късножелязната епоха. Тракийски тип. Част I. - Годишник Департамент археология - НБУ, 4-5, 2000, 202-224.

М. Домарадски. Фибули от Месембрия. - Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Проф. И. Гълъбов“. Велико Търново, 2001, 479-482.

Л. Дончева-Петкова. За етническата принадлежност на някои некрополи от XI век. - В: Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите. София, 2002, 91-95.

Л. Дончева-Петкова. За етническата принадлежност на някои некрополи от XI век. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 343-351.

К. Дочев. Плащания със сребърни слитъци-пари в българската държава през XIV в. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново, 2002, 149-157.

К. Дочев. Ранновизантийски монети в Търново /V-VII в./ - Известия на Регионален исторически музей Велико Търново, 17-18, 2002, 287-298.

Р. Иванов. Строителна керамика от долния Дунав (Улпия Ескус - Нове - Дуросторум). София, 2002.

Р. Иванов. Августа Траяна (Augusta Traiana). - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 218-230.

Р. Иванов, Г. Ковачева. Улпия Ескус. - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 31-58.

Р. Иванов. Immunes в римската войска. - В: Jubilaeus, 5. Сборник в чест на проф. М. Тачева. София, 2002, 173-174.

С. Иванова. Раннопалеолитни находки в Западните Родопи - Югозападна България. - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 7-34.

И. Йорданов. Печатите на Леон Дрим и византийската администрация в българските земи през XI в. - В: Сборник в чест на проф. Иван Божилов. София, 2002, 145-150.

И. Йорданов. Печат на монаха Арсений Тцамблук, намерен в България. - В: Трудове на катедрите по история и богословие към Шуменския университет, 4, 2001, 40-45

И. Йорданов. Византийски военно-административни учреждения в Созопол през IX в. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров. Велико Търново, 2002, 77-83.

И. Йорданов. Византийски печати с името на Силист-

- ра. - В: 100 години исторически музей Силистра, 2002, 80-91.
- Г. Китов.** Александровската гробница. - *Анали*, 2002, 1, 50-81.
- Г. Китов.** Александрово - гробница-мавзолей със стенописи. - *Проблеми на изкуството*, 2002, 1, 15-17.
- Г. Китов, Д. Агре.** Въведение в тракийската археология. София, 2002.
- Г. Кузманов.** Римски и късноантични лампи от Рациария. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 2, 2002, 242-262.
- К. Кънчев.** Халколитният протоград Русе. - *Минало*, 2002, 3, 4-15.
- М. Манов.** Неизвестен номинал бронзова монета на скитския владетел Тануза. - *Numismatica Bulgarica*, 2002, 1, 15-18.
- М. Манов.** Още веднъж за датировката на Sylloge³, 656. - *Археология*, 2002, 3, 28-34.
- К. Меламед.** ...Обичаите на всяка поместена църква... - Из 30 правило на Шести вселенски събор - В: *Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите*. София, 2002, 35-38.
- Р. Милчева.** Два мъжки портрета от Долна Мизия. - *Археология*, 2002, 3, 43-48.
- В. Нешева.** Камбаните от църквата „Св. Никола“ в Мелник и камбанарията на деспот Алексей Слав. - *АРХ & АРТ*, 2002, 16-19.
- В. Нешева.** Мелник - църковно-административен център на държавата на деспот Алексей Слав. - В: *Криптохристиянство и религиозен синкретизъм на Балканите*. София, 2002, 105-110.
- В. Николов.** Раннеолитна рисувана орнаментация (Frühneolithische bemalte Ornamentik). София, 2002.
- В. Николов.** Антропоморфна пластика от къснонеолитното селище Любимец. - *Археология*, 2002, 2, 25-32.
- В. Николов.** „Маските“ от Варненския некропол. - В: *Палеобалканистика и старобългаристика. Втори есенни международни четения „Проф. И. Гълъбов“*. Велико Търново, 2001, 453-455.
- В. Николов.** Изобразителна дейност през халколита в Тракия. - В: *Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov)*. София, 2002, 315-325.
- В. Николов, Д. Карастоянова, М. Гюрова.** Селищна могила Капитан Димитриево, Пещерско: проучване на раннохалколитния пласт. - *Археология*, 2002, 1, 5-19.
- Г. Нинов.** Остеологически изследвания на материали от крепостта Маркели. - В: *История и култура на Карнобатския край*, 4, 2002, 248-258.
- Н. Овчаров.** Тертеровци, погребани в Сръбското царство през 14 в. - В: *Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров*. Велико Търново, 2002, 159-167.
- К. Панайотова.** Поминовения усопших в некрополе Аполонии Понтийской в м. Калфата. - В: *Боспорский феномен*, 2. Санкт Петербург, 2002, 3-8.
- Л. Перничева.** Седящи женски фигурки от халколитното селище Окол глава (Гниляне), Софийско. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 2, 2002, 112-120.
- С. Петрова.** Довелт, Деултум, Девелт. - В: *Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България*, 1. София, 2002, 237-250.
- С. Петрова.** Антични и ранновизантийски архитектурни детайли от базиликата „Св. Никола“ в Мелник. - *Археология*, 2002, 1, 58-63.
- С. Петрова.** Архитектурни детайли от 1-3 в. от Деултум. - *Археология*, 2002, 3, 34-42.
- Б. Петрунова.** Битови изображения върху паметници от еврейския некропол в град Карнобат. - В: *История и култура на Карнобатския край*, 4, 2002, 259-272.
- Х. Попов.** Урбанизация във вътрешните райони на Тракия и Илирия през VI-I в. пр. Хр. София, 2002.
- Х. Попов.** Цедки. - В: *Копривлен*, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 169-173.
- Х. Попов.** Строителна керамика. - В: *Копривлен*, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 186-190.
- Ц. Попова.** Анализ на растителния материал от надгробната Дядо Минчова могила. - В: *История и култура на Карнобатския край*, 4, 2002, 167-170.
- Ц. Попова.** Палеоботанически изследвания. - В: *Копривлен*, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 288-298.
- Х. Прешленов.** Пътят Анхиало - Марцианопол: късноантични селища и укрепления в проход Дюлино на Източна Стара планина. - В: *Jubilaeus*, 5. Сборник в чест на проф. М. Тачева. София, 2002, 342-347.
- Х. Прешленов.** Одесос. - В: *Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България*, 1. София, 2002, 59-80.
- Х. Прешленов.** Месамбрия Понтика. - В: *Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България*, 1. София, 2002, 231-236.
- А. Радунчева.** Неолитно селище до град Ракитово (Разкопки и проучвания, 29). София, 2002.
- А. Радунчева.** Организация на рудодобива и металургията в българските земи през каменно-медната епоха. - *Годишник на Департамент Археология - НБУ*, 4-5, 2000, 87-95.
- А. Радунчева.** Религиозната структура през късния енеолит. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 2, 2002, 78-111.
- А. Радунчева.** Праисторически култови места в Природопската и Родопската област. - *Rodopica*, 3, 2002, 1-2, 59-80.
- А. Радунчева.** Енеолитният храмов комплекс до с. Долнослав, Пловдивско и системата от скални светилища с праисторически културни пластове в Родопите и извън тях. - *Годишник на Археологическия музей Пловдив* 9/1, 2002, 96-119.
- А. Радунчева, В. Холевич.** За някои заболявания през праисторическата епоха. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 2, 2002, 169-178.
- А. Радунчева, В. Холевич.** *Manus vara congenital* или найранното семантично ниво за създаване на образа на Богинята със змиите. - *Годишник на Департамент Археология - НБУ*, 4-5, 2000, 169-172.
- Р. Рашев.** Преслав в периода до покръстването. - В: *Юбилеен сборник в чест на проф. Д. Овчаров*. Велико Търново, 2002, 59-62.
- Р. Рашев.** Провадийското плато през средновековието. - *Известия на Историческия музей Шумен*, 10, 2002, 62-72.
- Р. Рашев.** Къде се е издигала първоначално Чаталарската колона. - В: *Добруджа*, 20, 2002, 150-157.

- Р. Рашев.** Комплекс находки из раскопки юртообразной постройки в Плиске. - Археология Крыма, 2002, 2, 165-169.
- Р. Рашев.** Множественность этнонимов - однообразие погребального обряда в степях Восточной Европы в VI-VII вв. - В: Хазары. Второй Международный коллоквиум. Тезисы. Москва, 2002, 86-87.
- М. Робов.** Църква № 2 и проблемът за хронологията на църковното строителство в източното подножие на Трапезица“ - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново, 2002, 113-119.
- М. Робов.** Тракийско култово съоръжение в източното подножие на Трапезица във Велико Търново - Известия на Регионален исторически музей Велико Търново, 17-18, 2002, 169-178.
- Н. Сираков, А. Гуадели.** Праисторически кремъчни ансамбли от Разградско в колекцията на Й. Шопов. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 75-94.
- С. Сиракова.** Праисторическа експлоатация на кремъчни находища по долините на реките Вит и Осъм, Северна България. София, 2002.
- С. Сиракова, В. Митева, С. Танева.** Кремъчен ансамбъл от бронзовата епоха в Централна Северна България. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 179-192.
- С. Сиракова, Ц. Цанова.** Каменен ансамбъл от контактната зона на граветските нива IVa/IVb в пещерата Козарника. - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 35-63.
- Л. Слокоска, П. Владкова, И. Цървов, С. Бояджиев, Р. Иванов.** Никополис ад Иструм. - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 83-104.
- Л. Слокоска, Л. Стайкова-Александрова, Р. Спасов.** Пауталия. - В: Р. Иванов (ред.). Римски и ранновизантийски градове в България, 1. София, 2002, 151-168.
- С. Станилов.** Славяните в Първото царство. София, 2002.
- С. Станилов.** Хазарската теза. Проблеми на въвеждане в темата. - В: Българи и хазари. София, 2002, 5-28.
- Н. Тонков.** Геофизични изследвания. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 274-280.
- М. Тонкова.** Аристократични накити от V в. пр. Хр. в Тракия. - В: Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov). София, 2002, 494-505.
- М. Тонкова.** Накити с полихромна украса от V-I в. пр. Хр. - В: Известия на Народния музей Бургас (Studia in honorem Ivani Karayotov), 2002, 4, 98-113.
- М. Тонкова.** Новооткрит тракийски център от ранноелинистическата епоха при извора Халка Бунар в землището на с. Горно Белево (проучвания през 2000 и 2001 г.). - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 148-197.
- М. Тонкова.** Новооткрит тракийски център в м. Халка Бунар, с. Горно Белево, общ. Братя Даскалови, Старозагорска област. - Наше минало, 2002, 23, 5-10.
- С. Торбатов.** Укрепителната система на провинция Скифия (края на III-VII в.). Велико Търново, 2002.
- С. Торбатов.** Монетната циркулация в градището край Одърци (310 г. пр. Хр. - 610 г. сл. Хр.). Велико Търново, 2002.
- С. Торбатов.** Късноримската баня в Добрич. - В: Научни съобщения на съюза на учените в България - клон Добрич, 4, 2002, 161-167.
- С. Торбатов.** Пещерите-гробници край Одърци. - Археология, 2002, 1, 43-50.
- К. Тотев.** Константинополски процесийни кръстове от Средновековна България. - Проблеми на изкуството, 2002, 3, 25-33.
- К. Тотев.** Три византийски процесийни кръста от Преслав. - Археология, 2002, 3, 57-65.
- К. Тотев.** Бронзовото печатче с лъвско изображение от Търново. - Известия на Регионален исторически музей Велико Търново, 17-18, 2002-2003. Велико Търново, 2002, 311-320.
- К. Тотев.** Бронзов медальон с изображение на Св. Теодор - воин. - В: Оръжие и снаряжение през късната античност и средновековието IV-XV в. (Acta muzei Varnenzei, 1). Варна, 2002, 140-143.
- К. Тотев.** Още веднъж за пръстена-печат на Теодор примикюр. - В: България, българите и техните съседи през вековете. Велико Търново, 2002, 224-230.
- К. Тотев.** Процесийен кръст от дворците в Преслав. - В: Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново, 2002, 71-76.
- К. Хаджиев.** За датировката на надписа от Патриаршията (Девинград) във Велико Търново. - Старобългаристика, 24, 2002, 3, 73-76.
- К. Хаджиев.** Надписи-графити от църквата „Св. Георги“ при с. Г. Козяк, Щипско (Р. Македония). - Годишник на Археологическия институт с музей, 2, 2002, 347-379.
- И. Щерева.** Разкопките в Сливен и Карнобат и проблемът за прехода от античността към средновековието. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 290-299.
- И. Щерева.** Накити от Дворцовия център на Велики Преслав. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 331-342.
- И. Щерева.** Студия: Средновековна трапезна керамика от Сливен. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 268-287.
- И. Щерева, Ж. Аладжов.** Разкопките в Сливен и Карнобат и проблемът за прехода от античността към средновековието. - Годишник на Департамент Археология - НБУ, 4-5, 2000, 290-300.
- Й. Юркова.** Монетни находки от Копривлен. Ранни сребърни монети. - В: Копривлен, 1. Спасителни археологически проучвания по пътя Гоце Делчев - Драма 1998-1999 г. София, 2002, 244-248.
- Й. Юркова.** Забележителен юбилей - 80-годишнината от основаването на Археологическия институт. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 7-15.
- Й. Юркова.** Монетните съкровища от селата Реселец и Ракита, Плевенско. - Годишник на Археологическия институт с музей, 1, 2001, 214-222.
- Z. Aladjov.** On the Importance of the Gold Coin's Hoard from Pliska. - Macedonian numismatic review, 2000, 4, 107-121.
- D. Aladjova.** The Coin Finds from Koprivlen. Roman and Byzantine coins. - In: Koprivlen, 1. Sofia, 2002, 259-273; 433-436.
- Y. Bojadziev.** Die absolute Chronologie des neo- und äneolithischen Gräberfelder von Durankulak. - In: H. Todorova. Durankulak, II, 1. Die prähistorischen Gräberfelder. Sofia, 2002, 67-80.

- Y. Bojadziev.** Code zu den Grabanlagen und Grabenfunderden. Gräberfelder von Durankulak.- In: H. Todorova. Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder. Sofia, 2002, 15-22.
- J. Bouzek, L. Domaradzka, Z. Archibald.** Pistiros 2. Excavations and studies. Prague, 2002.
- J. Bouzek, M. Domaradzki, L. Domaradzka, V. Taneva.** Fortification and Urban Planning of the *emporion* Pistiros (Adijska Vodenica). - *Archeologia* (Warszawa) LII, 2001, 1-12.
- N. Gale, Z. Stos-Gale, A. Radunceva, I. Ivanov, P. Lilov, T. Todorov, I. Panayotov.** Early Metallurgy in Bulgaria. - *Годишник на Департамент Археология - НБУ*, 4-5, 2000, 102-168.
- I. Gatsov.** Additional remarks of chipped stone industry from Troia.- In: *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, 2. Grundbach, 2002, 275-280.
- V. Gerassimova.** Zwei frühchristliche Stifterinschriften aus der kleinen Basilik in Plovdiv.- *Archaeologia Bulgarica*, 2002, 2, 77-83.
- P. Georgiev.** Une contribution complémentaire à l'inscription-graffiti protobulgare de Pliska.- *Bulgarian Historical Review*, 2002, 1-2, 3-12.
- S. Gorianova.** Les rapports entre le pouvoir royal et ecclésiastique et leur projection dans la topographie urbaine de la capitale bulgare Tarnovgrad (13e-14e siècles). - In: *Centre, Region, Periphery. Medieval Europe*. Basel, 2002, 2, 120-125.
- M. Gürova.** Feuersteininventar aus Sondage O19 in Tell Karanovo - typologische und funktionale Analyse. - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 149-175.
- M. Gurova.** Mobilier en silex de la nécropole Dourankulak - analyse fonctionnelle. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 1. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 247-256.
- A. Dimitrova-Milceva.** Nicopolis ad Istrum - Während der Spätantiken und der Frühbyzantinischen Epoche. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 311-317.
- K. Dochev.** Turnovo, Sixth-Fourteenth Centuries. - In: A. Laiou (ed.). *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, 2. Washington, 2002, 673-678.
- L. Domaradzka.** Catalogue of Graffiti discovered during the excavations at Pistiros-Vetren, 1988-1998. Part one: Graffiti on imported fine pottery. - In: *Pistiros 2, Excavations and Studies*. Prague, 2002, 209-228; 38-43.
- L. Domaradzka.** Addenda ad Pistiros I: Pistiros-Vetren inscription. - In: *Pistiros 2, Excavations and Studies*. Prague, 2002, 339-342.
- L. Domaradzka.** Reflection of the idea of immortality (the Tree of Life) in Celtic, Thracian and Greek art. - In: *Figuration et abstraction dans l'art de l'Europe ancienne, VIII-I s. av. J.-C. Actes du colloque international de Prague, Musée National, 13-16 juillet 2000*. Prague, 2002 (*Fontes Archaeologici Pragenses, Acta Musei Nationalis, series A - Historia*), 161-166.
- L. Domaradzka.** Pistiros and its Contribution to Classical Greek Epigraphy. - В: *Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov)*. София, 2002, 294-306.
- L. Domaradzka, J. Bouzek.** More than 300 talents from the emporia for Kersobleptes (with reference to Demosthenes, Against Aristocrates 110). - In: *Proceedings of Eighth International Congress of Thracology „Thrace and the Aegean“*, Sofia-Yambol, 25-29 September 2000, 1. Sofia, 2002, 391-397.
- M. Domaradzki.** An Interim Report on Investigations at Vetren-Pistiros, 1995-1998, with pl. 1-8. - In: *Pistiros 2. Excavations and studies*. Prague, 2002, 11-30.
- M. Domaradzki.** Grey pottery from Pistiros, Part 1. - In: *Pistiros 2. Excavations and studies*. Prague, 2002, 189-208.
- M. Domaradzki.** La production de fibules à Pistiros.- In: *Pistiros 2. Excavations and studies*. Prague, 2002, 249-254.
- G. Kabakchieva.** Die frühroemische Militärgeschichte der Provinz Moesia an der Unteren Donau. - In: *Jahresbericht der Gessellschaft pro Vindonissa*. Windisch, 2001, 3-8.
- K. Karadimitrova.** Schielbuckel mit eingepunzten Inschriften aus Karaagac, Bulgarien. - *Instrumentum*, 2, 2002, 13-14.
- K. Karadimitrova.** Inscriptions and Society.- In: *Maritsa-Iztok. Archaeological Research*, 6. Radnevo, 2002, 163-165.
- M. Lichardus-Itten, J.-P. Demoule, L. Perniceva, M. Grebska-Kulova, I. Kulov.** The site of Kovacevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The French-Bulgarian excavations 1986-2000. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74)*. Bonn, 2002, 99-158.
- M. Manov.** New Types of Bronze Coins of the Scythian Kings Charaspes and Akrosas. - *Annazioni Numismatiche*, 46, 2002, 1078-1082.
- M. Manov.** Who Was Rhascuporis, Killed in 11 B.C. - In: *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology „Thrace and the Aegean“*, Sofia-Yambol, 25-29 September 2000, 2. Sofia, 2002, 627-631.
- R. Nenova-Merdjanova.** Bronze Production of Pautalia. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 378-382.
- V. Nikolov.** Stratigraphie, Baureste und Periodisierung der Kulturschichten. - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 7-13.
- V. Nikolov.** Der Keramikkomplex aus Horizont VII (Schichtenfolge Karanovo II-III). - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 15-28.
- V. Nikolov.** Keramikkomplex aus den Horizonten VI-IV (Schichtenfolge Karanovo III). - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 29-56.
- V. Nikolov.** Keramikkomplex aus Horizont III (Schichtenfolge Karanovo III-IV). - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 57-82.
- V. Nikolov.** Neolithic cult assemblages from the Early Neolithic settlement at Slatina, Sofia. - In: P. Biehl, F. Bertemes, H. Meller (eds). *The Archaeology of cult and religion*. Budapest, 2001, 133-137.
- V. Nikolov.** Slatina-Sofia: Data on the early farming cult. - In: *Festschrift für Gheorghe Lazarovici. Zum 60. Geburtstag*. Timișoara, 2001, 19-31.
- V. Nikolov.** Die wichtigsten Siedlungen der Perioden Karanovo I-V. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74)*. Bonn, 2002, 85-94.
- V. Nikolov.** Problems of cultural development and chronology of the Early Neolithic in West Bulgaria. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker*

- Beiträge zur Altertumskunde, 74). Bonn, 2002, 159-163.
- V. Nikolov.** Nochmals über die Kontakte zwischen Anatolien und dem Balkan im 6. Jt. v. Ch. - In: *Mauerschau: Festschrift für Manfred Korfmann*, 2. Grundbach, 2002, 673-678.
- V. Nikolov.** Culture matérielle et systèmes religieux, mythologiques et culturels de la préhistoire tardive sur les terres bulgares. - In: *L'or des Thraces. Trésors de Bulgarie*. Bruxelles, 2002, 47-51.
- V. Nikolov.** Die bulgarische Archäologie im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. - In: P. Biehl, A. Gramsch, A. Marciniak (Hrsg.). *Archaeologia Europae/Archaeologies of Europe. Geschichte, Methoden und Theorien/History, Methods and Theories*. Münster, New York, München, Berlin, 2002, 303-307.
- V. Nikolov, E. Sirakova.** Zwei frühneolithische Wohnhäuser aus Slatina-Sofia. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74)*. Bonn, 2002, 165-189.
- L. Ninov.** Archäologische Untersuchungen. - In: S. Hiller, V. Nikolov (Hrsg.). *Karanovo, II. Ausgrabungen in Sondage O19*. Wien, 2002, 187-195.
- N. Ovcharov.** Perpericon. The Holly City of the Thracians. - *Window of Bulgaria*, 2002, 1, 108-113
- L. Perniceva.** Die prähistorische Siedlung Balgarcevo, Kreis Blagoevgrad. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74)*. Bonn, 2002, 271-324.
- S. Petrova.** The Capital of Roman-Ionic order from Deultum. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 361-362.
- T. Popova.** Studies of carbonised vegetation remains from Pistiros. - In: *Pistiros 2. Excavations and studies*. Prague, 2002, 289-299.
- T. Popova.** Palaeoethnobotanical and anthrological analysis from Roman town Nicopolis ad Istrum and Dichin hillfort (Roman aqueduct) North Bulgaria. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26 - 30 July 2000)*. Sofia, 2002, 59-69.
- C. Preshlenov.** Urban Spaces in Odessus (6th C BC - 7th C AD). - *Archaeologia Bulgarica*, 2002, 3, 13-43.
- C. Preshlenov.** Odessus - a Geostrategic Regional Center in Moesia Inferior. (Geographical and Economic Aspects). - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26 - 30 July 2000)*. Sofia, 2002, 237-244.
- A. Raduncheva.** Eine neolithische Siedlung am Ufer der Marica bei Simeonovgrad. - In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus u. V. Nikolov (Hrsg.). *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien (Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde, 74)*. Bonn, 2002, 225-244.
- B. Russeva.** Les philippes et les alexandres d'or en Thrace Ancienne. - In: *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology "Thrace and the Aegean"*. Sofia-Yambol, 25-29 September 2000, 2. Sofia, 2002, 501-512.
- N. Sirakov.** Flint artefacts in Prehistoric Grave-Good Assemblages from the Durankulak Necropolis. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 213-246.
- L. Slokoska.** A century of archaeological excavation in Nicopolis ad Istrum - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 9-13.
- S. Stanilov, F. Daim.** Die Awaren am Rand der byzantinischen Welt. *Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter*. Innsbruck, 2000 - *Археология*, 2002, 1, 71-73.
- T. Stoytchev.** Rock Art Images: an Attempt for General Typology. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 1, 2002, 291-326.
- T. Stoytchev, N. Spassov, G. Markov.** Rock Art: Probable Existence of the Elephant (Elephas) in Central Arabia at the End of the Pleistocene. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 1, 2002, 70-77.
- T. Stoytchev, N. Spassov, I. Dimitrova.** Rock Art: Probable Existence of the Merck's Rhinoceros in Early Bronze Age Southwest Sweden. - *Годишник на Археологическия институт с музей*, 1, 2002, 129-134.
- H. Todorova, T. Dimov, J. Bojadziev, I. Vajsov, K. Dimitrov, M. Avramova.** Katalog der prähistorischen Gräber von Durankulak. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 31-87.
- H. Todorova, T. Dimov, J. Bojadziev, I. Vajsov, K. Dimitrov, M. Avramova.** Bulgarische Zusammenfassung des Katalogs. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 89-225.
- H. Todorova, K. Dimitrov, I. Vajsov.** Liste der Gräber in chronologischer Reihenfolge. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 137-147.
- M. Tonkova.** Classic Jewellery in Thrace - origin and development, archaeological context. - *Talanta*, 32-33 (2000-2001), 277-288.
- M. Tonkova.** Metal ornaments of the Late Iron Age and the early Roman Imperial Period from the site of Koprivlen. - In: *Koprivlen, 1*. Sofia, 2002, 197-208.
- M. Tonkova, S. Savatinov.** 2001. Thracian Culture of the Late Iron Age. - In: *Maritsa-Iztok. Archaeological Research*, 5. Radnevo, 2001, 95-127.
- S. Torbatov.** APHRODISIAS - APHRODEISION - APHRODISION. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo, 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 260-264.
- S. Torbatov.** Pondurile magistratului HPA reatribuite cetății Dionysopolis. - In: *Simpozion de numismatică organizat în memoria martirilor căzuți la Valea Albă, la împlinirea a 525 de ani (1476-2001)*. Chișinău, 13-15 mai 2001. București, 2002, 9-16.
- K. Totev.** Two Byzantine Signet Rings from Bulgaria. - In: W. Seibt (ed.). *Studies in Byzantine Sigillography*. Washington, 2002, 7, 11-19.
- L. Vagalinski.** Arenas of Roman Thrace. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 279-289.
- I. Vajsov.** Das Grab 982 und die Protobronzezeit in Bulgarien. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 1. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 159-176.
- I. Vajsov.** Die Idole aus den Gräberfeldern von Durankulak. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 1. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 257-266.
- I. Vajsov.** Rekonstruktion der Totenlage aufgrund des Codes. - In: H. Todorova. *Durankulak, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder*. Sofia, 2002, 23-29.
- P. Vladkova.** The Earliest Nicopolis ad Istrum. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 30-34.
- I. Yordanov.** Preslav. - In: A. Laiou (ed.). *The Economic*

History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century, 2. Washington, 2002, 667-671.

I. Yordanov. Byzantine Lead Seals from the Stronghold near Dobri Dol, Plovdiv, Region. - *Revue numismatique*, 157, 2001, 443-469.

I. Yordanov. Byzantine Lead Seals from the Village of Melnitsa (district of Elkhovo, Bulgaria). - *Studies in Byzantine Sigilography*, 2002, 7, 21-57.

Катедра по археология в СУ „Св. Климент Охридски“

Л. Гетов. NARKISSOS ZENWNOS PERINOIOG - Архитект или скулптор? - В: *Jubilaeus*, 5. Сборник в чест на проф. М. Тачева. София, 2002, 109-110.

К. Лещakov. Спасителни разкопки на светилището „Черна гора 1“. Предварителни резултати. - *Известия на Старозагорския исторически музей*, 1, 2002, 19-44.

К. Рабаджиев. Елински мистерии в Тракия (опит за археологически прочит). София, 2002.

К. Рабаджиев. Орфей в Хадес. - В: *Jubilaeus*, 5. Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева, 2002, 348-354.

К. Рабаджиев. Херакъл - бог или херой? (към интерпретацията на мита, образа и култа). - В: *Изследвания в чест на проф. Иван Маразов (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov)*. София, 2002, 86-94.

Т. Стоянов. Гетската държава - средата на IV - средата на III в. пр. Хр. - В: Конференция „Държавността в историята“. София, 2001, 169-188.

К. Dimitrov, I. Vajsov. Liste der Graber nach Grabnummern. - In: H. Todorova. *Durankulak*, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder. Sofia, 2002, 126-136.

К. Dimitrov, I. Vajsov. Verzeichnis der Tableaus. - In: H. Todorova. *Durankulak*, II, 2. Die prähistorischen Gräberfelder. Sofia, 2002, 148-149.

К. Leshtakov. Some suggestions regarding the formation of the 'Thracian religion'. - In: *Reports of Prehistoric Research Projects*, 2001, 5. Salt Lake City, 2002, 19-51.

К. Leshtakov, T. Russeva-Kancheva, S. Stoyanov. Prehistoric studies. Settlement sites. - In: *Maritsa-Iztok. Archaeological Research*, 5. Radnevo, 2001, 15-68.

К. Leshtakov. Galabovo Pottery and a new synchronization for the Bronze Age in Upper Thrace with Anatolia. - *Anatolica*, 28, 2002, 171-211.

К. Rabadjiev. Localization of Orphic myth in Thrace. - In: *Proceedings of the Eighth International Congress of Thracology „ Thrace and the Aegean“*, Sofia-Yambol, 25-29 September 2000, 2. Sofia, 2002, 857-860.

Т. Stoianov. The Getic Capital at Sboryanovo (NE Bulgaria). - In: G. R. Tsetschladze, J.G. de Boer (eds.) *Black Sea Region in the Greek, Roman and Byzantine Periods. Proceedings of the Dutch Archaeological and Historical Society*, 32, 2000-2001. *Talanta*, 2002, 207-221.

N. Teodossiev. КОТЕОУС НАИΟΥ and КОТЕОУС МНТРОС ОРЕАС - *Hermes* 129/2, 2001, 279-283.

Катедра по археология във ВТУ „Св.Св. Кирил и Методий“

Б. Борисов. Керамика и керамично производство през XI-XIII в. от територията на днешна Югоизточна България. Раднево, 2002.

Б. Борисов. Икономиката на Североизточна Тракия

през XI-XII в. (по археологически данни). - *Известия на Старозагорския исторически музей*, 1, 2002, 99-122.

И. Дончева. Жертвеник на Зевс от с. Дриново, Търговишко. - В: *Изследвания в чест на проф. д-р Иван Маразов. (Studia in honorem Prof. Ivani Marazov)*. София, 2002, 568-570.

И. Дончева. Античната крепост „Ковачевско кале“. - In: *The Roman and Late Roman City. The International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000)*. Sofia, 2002, 220-228.

И. Дончева. Култът към Атина в Никополис ад Иструм. - В: *Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново*, 2002, 39-45.

И. Дончева. Иконографски особености на изображенията на Атина върху оброчни релефи от Мизия и Тракия. - *Археология*, 2002, 3, 18-27.

И. Дончева. Митът за Асклепий в античната литература. - В: *Societas Classica. Общото и специфичното между цивилизацията на Гърция, Изтока и Рим. Велико Търново*, 2002, 84-96.

И. Дончева. Култът към Хермес на територията на Никополис ад Иструм. - *Известия на Регионален исторически музей Велико Търново*, 17-18, 2002, 215-227.

Р. Костова. Манастирът в Тузлалъка, Преслав: нов поглед. - *Археология*, 2002, 2, 13-25.

Б. Лилова. Керамика на колело от V-III в. пр. Хр. от тракийското селище на хълма Царевец. - *Известия на Регионален исторически музей Велико Търново*, 17-18, 2002, 157-169.

Т. Овчаров. Средновековните манастири в археологическата карта на Великотърновския край. - В: *Търновска школа*, 7. София, 2002, 669-683.

Т. Овчаров. Средновековни обекти в Златаришка община. - В: *Състояние и проблеми на българската ономастика*, 6. Велико Търново, 2002, 303-306.

Т. Овчаров. Археологически доказателства за бита на обитателите на средновековния Никопол (XII-XIV в.). - *Известия на Регионален исторически музей Велико Търново*, 17-18, 2002, 283-286.

К. Попконстантинов. Оловен амулет с апокрифен текст от Варненския музей. - В: *Търновска книжовна школа. Велико Търново*, 7, 2002, 283-287.

К. Попконстантинов, Р. Костова. Скрипторият в Равненския манастир: още веднъж за украсата на старобългарските ръкописи от IX-X в. - В: *Средновековна християнска Европа: Изток и Запад*. София, 2002, 719-726.

С. Чохаджиев. Нови проучвания на селищната могила при с. Хотница, Великотърновска област през 2000 г. (Предварително съобщение). - В: *Юбилеен сборник в чест на проф. Димитър Овчаров. Велико Търново*, 2002, 27-32.

С. Чохаджиев. Бележки върху неолитизацията на Българските земи. - *Годишник на Археологически музей Пловдив*, 9/1, 2002, 15-21.

С. Чохаджиев. Археологически паметници от Кюстендилско, 1. Археологически паметници от Кюстендилското Краище. Велико Търново, 2002.

I. Donceva. Le syncrétisme d'Asclépios avec le Cavalier Thrace. - *Kernos*, 15, (Actes du VIIIe colloque du CIERGA: "Religion et rationalité en Grèce ancienne", tenu a Rhodes en mai 2001). - Liège, 2002, 317-324.

R. Kostova. Monasteries in the centers, monasteries in the periphery: featuring monastic sovereignty in early medieval Bulgaria. - In: *Medieval Europe Basel 2002. Center, Region*,

Periphery. 3d International Conference of Medieval and Later Archaeology, 1. Tübingen, 2002, 504-510.

K. Popoustantinov. R. Kostova. The five-aisled basilica at Draganovets, Turgovishte district in late antique settlement structure of the region. - In: The Roman and the Late Roman

City. International Conference (Veliko Turnovo 26-30 July 2000). Sofia, 2002, 228-237.

Събрала и подготвила за печат:
Мария Гюрова

Защитени дисертации

Милена Петрова. Обработената кост в българските земи през XI-XIV в. Технологии и разпространение

Представеният труд се състои от увод, четири глави, заключение и 77 табла с илюстрации. Целта му е да бъде разгледана обработката на кост през един по-слабо анализиран досега период - византийското владичество и по време на Второто българско царство. При това М. Петрова прилага комплекс от методи - трасологически и типологически анализи, както и твърде важните остеологически изследвания на материала.

В увода авторката формулира основните параметри на проучването си - хронологически обхват, задачи и методи на изследването, като отчита изключителната сложност за точна датировка на паметниците.

Първата глава на дисертацията представя изворите относно материалите от кост. Тук са анализирани подробно осем ръкописа от западни средновековни автори - Лукски ръкопис, „Опити върху боите“, „Малък ключ за живописиста“, Страсбургски ръкопис и др., създавани през VIII-XV в. и съдържащи данни за производството на костени изделия. Направен е обстоен преглед и на изследванията на българските учени по темата, като са отчетени някои слабости - обикновено костените изделия биват разглеждани като дял от монографичните издания на материалите от дадено селище.

Следващата глава е посветена на самата обработка на костения и роговия материал. При това в началото М. Петрова представя цялостна характеристика на суровинната база. Доказва, че през разглеждания период е доминирала употребата на кости от домашни животни, както и на еленови рога. След това тя се спира подробно на технологичните процеси при обработката на материала: омекотяване, нарязване, струговане, обелване, заглаждане, пробиване на отвори, както и на някои начини на монтаж и декорация на изделията. Описани и илюстрирани са и използваните при тези операции инструменти - трион, нож, длето, рукан и пила. Приведени са доказателства за употребата на свредел и струг в костнообработката през периода. Разгледана е и декорацията на костените изделия през XI-XIV в., като специално внимание е отделено на инкрустацията, полирането и обмазването с орехово и леново масло.

Трета глава представя подробна класификация на предметите от обработена кост. На практика това е първият по-сериозен опит за класификация на

находките, произхождащи от различни центрове. Групирането е извършено на базата на предназначението им - те са разделени в три групи: предмети, свързани с домашния бит, детайли към въоръжение или снаряжение и предмети, свързани с култа. Сред находките от първата група са дефинирани и отделни видове: шила, прешлени за вретено, гребени, копчета, както и детайли за изработка на текстилни изделия и игленици. Твърде голямо е видовото разнообразие и сред втората група - тук са разграничени приложения към калъф за лък, предпазни пръстени за стрелба с лък, върхове на стрели, кистени и др., за чието разпространение в българските земи спомагат нашествията на късните номадски племена. По-слабо са представени костените предмети на култа - амулети, обкови за жезъл и др.

Четвърта глава проследява разпространението на костените предмети в българските земи през XI-XIV в., като е отчетена известна неравномерност в този процес - той е по-слабо изразен в Източните Родопи, където липсват големи градски центрове. Авторката анализира и характера на самото производство - някои от изделията като стругованите копчета и по-сложните гребени са внос от византийски ателиета. Специално внимание е обърнато на пластините към колчан за стрели от Мадара, Шумен, Червен, Велико Търново, сходни с произвежданите през XI-XIV в. колчани в градовете на Златната орда.

М. Петрова анализира спецификите на домашното и на специализираното костопроизводство, засвидетелствано чрез работилницата в Диногечия (XI в.) и двете ножарски работилници във Велико Търново (XIII-XIV в.). Тези наблюдения я водят до извода, че обработката на кост в българските земи е била практикувана сезонно, или е била съчетавана с други производства. Новите материали от хълма Царевец според нея свидетелстват и за потомствено предаване на знания и умения сред майсторите.

В заключението са очертани основните аспекти в обработката на кост: появата на силно византийско влияние след нач. на XI в. и извършения чрез него пренос на съхранените от Империята антични традиции в българските земи.

Приноси на дисертацията са: подробната систематизация на данните за обработката на кост през XI-XIV в., пълното представяне на технологичния процес с неговите подетапи (на базата на ок. 1000 находки). При това е разгледана не само елитарната, но и масовата византийска продукция, оказала силно влияние върху местните традиции.

На 22. 05. 2003 г. Специализираният научен съвет по стара и средновековна история, археология и етнография при ВАК присъди на кандидата научната степен „доктор“.

Валери Григоров. Метални накити от средновековна България - VII-XI в. (диадеми, огърлици, торкви, пръстени, гривни)

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключителна част и богат илюстративен материал от 192 страници.

В уводната част В. Григоров прави твърде интересна философско-историческа характеристика на накитите като извор за формиране на естетическите вкусове на дадено общество. Разглежда ги и като свидетелство за развитието на дипломатическите отношения, търговията и обредната система. Целта му тук е да бъде изяснен генезисът и да се проследи развитието на различните видове накити за украса на тялото, както и да бъде представена тяхна пълна типология.

Първа глава е посветена на накитите за глава - диадеми и обеци. Според В. Григоров диадемите могат да бъдат обособени в две основни групи: метални обръчи от тел и диадеми-прочелници, съставени от метални плочки, прикрепени към лента. Първите доминират предимно в гробовете на млади жени и деца и според него този факт е свързан с изпълнението на обичая „погребение-сватба“. Диадемите-плочки са по-луксозни и свидетелстват за висок социален статус. По-различен характер имат т.нар. диадеми-корони, изображение на които се вижда върху златния печат на цар Симеон. Според автора такава диадема са образували и петте плочки от Преславското златно съкровище. Обеците имат най-масово разпространение сред накитите. В. Григоров ги обособява в 9 типа. Те се откриват сравнително рядко в езическите некрополи (2-6%). С развитието на ювелирството през IX-X в. носенето на накити постепенно се масовизира. Отделно от останалите видове, поради тяхната луксозност и изключително качество, са разгледани обеците от Преславското съкровище.

Във втора глава подробно са анализирани накитите за шия. Торквите били изработвани от дебела бронзова или сребърна тел и вероятно били носени при по-особени случаи - инициационни обреди. Използвани са предимно през езическия период. Особено място сред накитите заемат огърлиците. Металните мъниста за тях са били от мед или бронз, декорирани с геометрични фигури. В. Григоров отчита спецификата в некрополите да се поставя само част от огърлицата. Авторът разглежда и изработката на висулките, които се поддават по-трудно на единна класификация (с изключение на висулките-луни). Приведени са интересни аналози от дн. Румъния и Сърбия, както и сфрагистични източници, свързани с тези паметници.

Трета глава предства накитите за ръце. Сред тях с най-голямо разнообразие се отличават пръстените, разпределени в 15 основни типа. Количеството на пръстените се увеличава значително след покръстването, за да достигне разцвета си през X-XI в. През XI в. те вече са масивни, с лята плочка, или имат гнездо за инкрустация на камък или стък-

ло. Освен утилитарната, авторът е разгледал и тяхната апотропейна функция. Гривните са разграничени в осем основни типа. В технологично отношение те биват: лети; ковани или направени от усукана тел. Били са използвани единствено от жени. През християнския период се отчита навлизането на много образци от Византия, а разцвета в производството е през X-XI век.

Заключителната глава, която впрочем е доста обемиста, обобщава данните от изследването. Според В. Григоров по-богатите на находки гробове са принадлежали на млади жени и вероятно олицетворяват обичая погребение-сватба. Хронологически металните накити се обособяват в два периода - езически и християнски. Малкото количество накити от езическите некрополи свидетелства за ограничените икономически възможности на населението по Долен Дунав. Вероятно през периода VII-VIII в. е съществувал и проблемът със суровините - липса на цветни метали. Едва от началото на IX в. количеството на накитите започва рязко да се увеличава. От този момент в ювелирното производство по българските земи навлизат и някои аварски и византийски тип накити. Дисертантът отделя специално внимание на съкровището от Брестовац (златна обеца и пръстен с гравирана плочка), което според него има български характер. Интересен е и направеният анализ на християнските некрополи Долни Луковит - 1, Галиче, Градешница, Букьовци и Вълчедръм, с открити в тях ранновизантийски накити. Значително количество от тези накити има и в отвъддунавските некрополи Обиршиа Ноуа, Изворул и Султана. Според В. Григоров тези бижута може би са принадлежали или са били дело на пленниците от българо-византийските войни от 812-814 г.

Християнският период се характеризира с навлизането на нови технологични тенденции, предимно с византийски произход. Ювелирните ателиета били разположени по течението на Дунав и в градските центрове на Северна България - Плиска, Преслав, Одръци, Силистра, Галиче, Диногечия и др. Специално внимание е отделено на Преславското съкровище, като според автора при стилистиката и обработката на използвания за него емайл се забелязва византийско влияние. Възможно е обаче то да е било създадено и в някое от царските ателиета на Преслав. В края на X-XI в. вече се появяват нови типове бижута, бележещи началото на нова фаза в производството на металните накити.

Приноси на дисертацията са: разработването на подробна типология на най-масовите метални накити; направено е картиране на находките както от старобългарската територия, така и от съседни зони; преосмислена е датировката на група некрополи, намиращи се западно от р. Искър.

На 22. 05. 2003 г. Специализираният научен съвет по стара и средновековна история, археология и етнография при ВАК присъди на кандидата научната степен „доктор“.

Мария Узунова